

Vicdani Ret ve Halkı Askerlikten Soğutma Suçu

Arş. Gör. Gökçe **SERİM***

“Yasal mermisiyle
Bir komiser yaklaşmakta ...”**

Makalenin Geliş Tarihi: 10.03.2021 **Kabul Tarihi:** 28.07.2021

**Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK – ULAKBİM
Veri Tabanında indekslenmektedir.**

DOI [10.30915/abd.978818](https://doi.org/10.30915/abd.978818)

* <https://orcid.org/0000-0002-5900-5282>

** HAYALOĞLU Yusuf, “Başım Belada” içinde Gözleri İntihar Mavi, Anka Yay., İstanbul, 2002.

VİCDANİ RET VE HALKI ASKERLİKTE SOĞUTMA SUÇU

ÖZ

Vicdani ret, modern devlet öncesi ortaya çıkmış bir kurumdur. Öncelikli olarak dini anlamda öne sürülen vicdani ret sebepleri, git gide sekülerleşmiş ve vicdani ret, dünyanın pek çok ülkesinde gerek tek başına gerekse alternatif sivil hizmet seçeneğiyle kabul edilmiştir. Batıyı yakalamayı kendine düstur edinmiş Türkiye içinse vicdani ret, her zaman hem toplum hem de devlet gözünde en büyük tabulardan biri olmuştur. Bu kapsamda büyük kutsiyet atfedilen askerlik hizmeti, kanunlar ve suçlar aracılığıyla korunmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda halkı askerlikten soğutma suçu, vicdani ret kurumunun mütemmim cüzüdür. Bu nedenle, halkı askerlikten soğutma suçunun daha iyi anlaşılabilmesi için, vicdani ret kurumu, felsefiyle beraber düşünülmelidir.

Anahtar Kelimeler:

Vicdani Ret

Askerlik

Antimilitarizm

Sivil Hizmet

Halkı Askerlikten Soğutma Suçu

CONSCIENTIOUS OBJECTION AND ALIENATING THE PUBLIC FROM MILITARY SERVICE

ABSTRACT

Conscientious objection is an institution that came up before modern state. The reasons for conscientious objection which were primarily put forward in a religious sense have been secularized until now and conscientious objection is accepted in a lot of countries all around the world with or without civil duty today. For Turkey, that has been chasing west as a pioneer, conscientious objection has always been one of the biggest taboos in the eye of both the public and the state. In this context military service, which is ascribed to big holiness, is tried to be protected through laws and crimes. In this regard, alienating the public from military service crime is an inseparable part of the institution of conscientious objection. For this reason, the institution of conscientious objection should be considered together with its philosophy in order to understand better the crime of alienating the public from military service.

Keywords:

Conscientious Objection

Soldiership

Antimilitarism

Civil Duty

The Crime Of Alienating The Public From Military Service

GİRİŞ

Vicdani ret, doğrudan, askerlikle ilişkilendirilen bir kavram. Sebepleri ise, salt dini sebepler olarak değerlendirilmekte. Buna karşılık, vicdani ret yalnızca askerlikle sınırlı olmadığı gibi, dini sebepler yanında çok farklı sebeplere dayalı olarak sunulabilmekte. Bu çalışmada, vicdani ret, askerlik dışındaki yükümlülüklerle vicdanen yapılan retlerden ayrılarak ele alınmıştır.

Oldukça geniş bir kavram olan vicdani ret, askerlik dışındaki yükümlülüklerle yönelik olarak sunulabilmesi dışında, reddin seviyesine veya gerçekleştiriliş biçimine göre de farklılaşmaktadır. Çalışmada bu açıdan, çeşitli vicdani ret türleri incelenmiştir.

Askerlik yükümlülüğüne yönelik sunulan vicdani reddin farklı sebepleri olmakla birlikte bu sebepler, dini ve seküler sebepler başlıkları altında genel hatlarıyla ikiye ayrılarak ele alınmıştır.

Ulusal hukuk sistemlerinde kimi ülkeler profesyonel ordu sistemine geçmek suretiyle vicdani reddi bir sorunsal olmaktan çıkarmış; kimi ülkelerse zorunlu askerliğe devam etmekle birlikte buna alternatif sivil hizmet seçeneği tanımış ve/veya vicdani reddi kabul etmiştir. Böylelikle Avrupa Birliği ülkelerinin tamamında vicdani ret, tartışılması gereken bir sorun olmaktan çıkmıştır.

Çalışmada, askerliğe ve vicdani redde ilişkin düzenlemelere sahip bazı ülkeler, konu hakkında genel bir fikir sağlaması açısından örnek gösterilerek, bunlar karşısında vicdani ret bakımından Türkiye'nin durumu gözler önüne serilmiştir. Tüm bu değerlendirme, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin konuyu ele alış biçimi ve çeşitli kararları ışığında gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'deki askerlik uygulaması eski düzenlemelerle birlikte karşılaştırılmalı olarak incelenmiş; vicdani reddin toplumda ve hukukta nasıl değerlendirildiği/değerlendirilmediği ve geçmişten günümüze Türkiye'de vicdani ret sunmuş kişilerin durumları ele alınmıştır.

Son olarak tüm bu bilgiler ışığında, askerlik ve vicdani retle oldukça bağlantılı olan halkı askerlikten soğutma suçu, günümüze gelene kadar geçirdiği değişikliklerle birlikte unsurlarına ayrılarak incelenmiştir.

I. VİCDANI RET

A. GENEL OLARAK

Bilinen ilk vicdani ret, 21 yaşında, Kuzey Afrikalı, Maximilian isimli bir genç tarafından sunulmuştur. MS 295 yılında, Roma İmparatorluğu tarafından çağrıldığı orduya katılmayı, Hıristiyan olduğu gerekçesiyle reddeden Maximilian idam edilmiştir.^[1]

Genel tanımıyla vicdani ret, hukukun öngördüğü bir zorunluluğun, dini, felsefi, siyasi, ahlaki temellerle yerine getirilmemesidir.^[2] Bununla birlikte, vicdani reddin bu anlamı zamanla giderek daralmış ve yalnızca, askerlik zorunluluğunun dini, felsefi, siyasi, ahlaki gerekçelerle yerine getirilmemesi halini almıştır.^[3]

Vicdani ret tanımı, akıllara, yanında bir soru işaretiyle beraber başka bazı, kendisine benzer kavramları getirmektedir. Vicdani reddin, bu kavramlardan farklılıkları belirlenmelidir.

Sivil itaatsizlik, insanlık onuru veya hukuk devletinin gerekleri adına, belli bir yasaya uymayı reddeden kişilerin gerçekleştirdiği aleni ve şiddet içermeyen bir tür protestodur.^[4] Sivil itaatsizlik, belli bir kolektif yapıyı içinde barındırır; bu açıdan kitlelere hitap etme gibi bir amaç güder, uyulması reddedilen yasanın değiştirilmesi hedeflenir. Buna göre, sivil itaatsizlik yanında vicdani ret, çok daha kişisel ve dar kapsamlıdır.^[5]

-
- [1] MOSKOS Charles C. – CHAMBERS II John Whiteclay, “*The Secularization of Conscience*”, in *The New Conscientious Objection From Sacred to Secular Resistance*, Oxford University Press, 1993, s. 9; https://books.google.com.tr/books?id=6j8BAqiBvXwC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false, (Erişim Tarihi: 06.07.2021); İŞIKLAR Celal, *Dünyada ve Türk Hukukunda Zorunlu Askerlik ve Vicdani Ret*, Adalet Yay., Ankara, 2011, s. 60.
- [2] EREN Abdurrahman, “*Türk Hukukunda Vicdani Red*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 61, S. 3, 2006, s. 104.
- [3] DEMİR Hande Seher, “*Vicdani Ret Hakkı*”, Ankara Barosu Dergisi, S. 4, 2011, s. 244.
- [4] ÖKÇESİZ Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yay., İstanbul, 1994, s. 130; NİŞANCI Şükrü, *Sivil İtaatsizlik: İyi Vatandaş Olmak mı İyi İnsan Olmak mı?*, Etkileşim Yay., İstanbul, 2013, s. 93.
- [5] TOKER Nilgün, “*Vicdani Red, Sivil İtaatsizlik ve Antimilitarizm: İtaat Etmeme ve Direnme*” içinde *Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 82.

Pasifizm, savaş karşıtlığı anlamına gelir ve ne sebeple olursa olsun hiçbir savaşın, hiçbir durumda haklı bir sebebi olamayacağı görüşüne dayanır.^[6] Bu kavram, esas itibariyle Hıristiyanlık ve Musevilikte yer alan, öldürme karşıtı emirlerden doğmuş;^[7] ardından, ahlaki ve seküler anlamda genişlemiştir. Günümüzde, vicdani ret eyleminde bulunanların, pasifist kişiler olduklarını söylemek mümkündür.^[8]

Antimilitarizm, vicdani retle ilişkilendirilen bir diğer kavramdır. Militarizm, askeriyeyle ait kültürün, toplumun temel değerleri haline gelmesidir.^[9] Antimilitarizm, bu kavramın tam anlamıyla zıddı olmayıp; genel itibariyle, şiddet tekeli elinde barındıran, itaat kültürüyle toplumu baskılayan modern devlet yapısına ve devletin elindeki en büyük güç olduğunu iddia ettiği orduya karşıya çıkar.^[10] Vicdani ret öne sürerek askerlik yapmak istemeyen bir kişi, vicdani reddinin dayandığı sebebe ve tutumuna göre antimilitarist kabul edilebilir. Örneğin vicdani ret öne süren bir kişi, askerlik yerine kamu hizmeti yapmayı da reddediyor ve hem zorunlu askerliğe hem de profesyonel orduya karşı çıkıyorsa vicdani retçi olmasının yanı sıra, antimilitaristtir de.^[11]

B. VİCDANİ RET TÜRLERİ

Vicdani ret, öncelikle askerlikle ilişkilendirilerek, askere gitmeyi, savaşa katılmayı, askeri üniforma giymeyi, silah taşımayı reddetmek gibi eylemleri kapsayacak şekilde kullanılsa da;^[12] esasında, yukarıda bahsedildiği gibi, yalnızca, zorunlu askerliğe bir tepki olmayıp; çok daha geniş bir çerçevede ve farklı alanlarda ortaya çıkabilen, çoğunlukla ihmali ama kimi zaman da icrai bir harekettir. Bu anlamda, dini, felsefi, siyasi, ahlaki temelli olarak;

[6] ÇAKSU Ali, “Aristoteles ve Adil Savaş Çağrısı”, Felsefe Dünyası, C. 2, S. 54, Ankara, 2011, s. 53.

[7] ESMER Barış, Türkiye’de ve Dünyada Vicdani Ret, Propaganda Yay., 2012, s. 45.

[8] MIZRAK Dilan, Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s. 75.

[9] ALTINAY Ayşe Gül, “Tabulaşan Ordu, Yok Sayılan Militarizm Türkiye’de Metodolojik Militarizm Üzerine Notlar”, 2009, s. 1246, <http://research.sabanciuniv.edu/13503/1/TabulasanOrdu.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.07.2021).

[10] TOKER, s. 91.

[11] MIZRAK, s. 77.

[12] KIRIT Emrah - GÜNEL Reşat Volkan, Ulusal ve Uluslararası Hukukta Vicdani Ret, Türkiye’nin Hukuk Sorunları: 1, İstanbul, 2006, s. 17.

askeriye dışında sağlık, eğitim gibi alanlarda da görülebilmektedir.^[13] Bu çalışmada, klasik anlamıyla, askeriye içerisindeki vicdani ret inceleneceği için, kavram karmaşası yaratmaması açısından, bunun dışındaki diğer retler bakımından, vicdani itiraz terimi kullanılacaktır.

Ayrıca askeri alanda yapılan vicdani retler de, kapsam, talep ve itirazlar bakımından birbirinden farklılık arz etmektedir. Vicdani ret türleri konusunda, doktrinde farklı isimlendirme ve kavramlaştırmalarla, çeşitli ayrımlar yapılmıştır. Bu bölümde, bunlar incelenecektir.

1. Vicdani İtiraz

Zorunlu askerlik dışındaki bazı yasal zorunluluklara karşı vicdani temellerde itirazlar yapılmaktadır. Bununla birlikte askeri alandaki vicdani reddin politik konumu diğer alandaki retlerden farklı olup; vicdani itiraz, vicdani redde göre daha hafif politik ve cezai riskler taşır.^[14]

Eğitim hizmetlerinde vicdani itiraz, cinsel eğitim benzeri uygulamaların, denek hayvanı kullanılmasının ve hatta zorunlu temel eğitimin tamamının reddedilmesi şeklinde çeşitlendirilebilir.^[15] Örneğin, ABD’de Hristiyan bir topluluk olan Amish mensubu ebeveynlerin, inançları gereği çocuklarını, zorunlu temel eğitime yollamayı reddetmelerini Supreme Court, din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde hukuka uygun kabul etmiştir.^[16]

Sağlık hizmetlerinde vicdani itiraza, doğum kontrolünün, ötenazi, kısırlaştırma veya suni dölleme çalışmalarına katılımın, sağlık personeli tarafından reddedilmesi; bu alanlara yönelik reçete yazılmasının veya yazılmış reçetenin, hastaya verilmesinin eczacılar tarafından reddedilmesi örnekleri verilebilir.^[17] Bekar reşit bir kadının kürtaj talebinin, hekimin, isteğe bağlı

[13] ESMER, s. 22.

[14] BAŞKENT Can, Vicdani Ret Yazıları, Federe Yay., İstanbul, 2010, s. 54.

[15] GÜNEL - KIRIT, s. 19.

[16] *Wisconsin v. Yoder*, 406 U.S. 205 (1972), No. 70-110, <https://supreme.iustia.com/cases/federal/us/406/205/>. (Erişim Tarihi: 06.07.2021); davanın hakimlerinden biri, bu kararın, *Amish* topluluğunun din ve vicdan özgürlüğünü korumakla birlikte; *Amish* çocuklarının, *Amish*ler dışındaki dünyayı tanıyarak *Amish* olmamayı seçme hakkını ellerinden aldığını ifade etmiştir. Bkz. ARNESON Richard J. - SHAPIRO Ian, “*Democratic Autonomy and Religious Freedom: A Critique of Wisconsin v Yoder*”, Political Order, American Society for Political and Legal Philosophy, Vol. 38, 1996, s. 383-384.

[17] GÜNEL - KIRIT, s. 17.

kürtaja vicdanen karşı olması nedeniyle reddedilmesi Türkiye’de sağlık alanında sıkça karşılaşılan^[18] bir vicdani itiraz örneğidir.^[19]

Dini inanç, felsefi düşünce gibi temellere dayandırılan^[20] aşı karşıtlığı, bir vicdani itiraz türüdür.^[21] Bu kapsamda Anayasa Mahkemesi 2015 yılında, ebeveyninin rızası olmamasına karşın çocuğuna aşı yapılmasını, kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkının ihlali olduğuna karar vermiştir.^[22] Bu kararda, reddin vicdani yönü yer almamakla birlikte, son dönemde gündemde olan, dini, felsefi veya siyasi sebeplere^[23] dayalı coronavirus aşı karşıtlığı vicdani itiraz olarak değerlendirilebilir.

Sosyal ve ekonomik hayatta, dini tatillerde çalışmayı reddetme, satış personelinin, alkol ve sigara satmayı reddetmesi vicdani itiraz anlamına gelir.^[24] Örneğin, Supreme Court, Yahudi bir kişinin, cumartesi günü dini sebeple çalışmayı reddetmesinin, din ve vicdan özgürlüğüne uygun olduğunu kabul etmiştir.^[25]

2. Alternatif (Basit) Vicdani Ret

Alternatif vicdani ret, zorunlu askerlik görevini silahlı kuvvetler bünye-

- [18] 2020 yılında yapılan bir araştırmada, Türkiye’de, kadın doğum polikliniği bulunan kamu hastanelerinin %54’ünde talebe bağlı kürtajın gerçekleştirilmediği; bu hastanelerden %28’inin, bu duruma gerekçe olarak, doktorun bu yöndeki tercihini gösterdiği tespit edilmiştir. O’NEIL Mary Lou - ALTUNTAŞ Deniz - KESKİN Alara Şevval, Yasal Ancak Ulaşılabilir Değil: Türkiye’deki Kamu Hastanelerinde Kürtaj Hizmetleri - 2020, Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi, 2020, s. 2, 11.
- [19] SERT Gürkan, “Örnek Vakalar ile Üreme Sağlığı ve Cinsel Sağlık Hakları ile İlgili Etik-Hukuksal İkilemler”, içinde II. Tıp Hukuku Günleri Adli Jinekoloji ve Obstetrik, İstanbul, 2012, s. 112.
- [20] ATAÇ Ömer - AKER Alp, “Aşı Karşıtlığı”, Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, S. İlkbahar, 2014, s. 45.
- [21] KUTLU Hüseyin Haydar - ALTINDIŞ Mustafa, “Aşı Karşıtlığı”, Flora Dergisi, C. 2, S. 23, 2018, s. 49.
- [22] Halime Sare Aysal Başvurusu, 2013/1789, 11.11.2015, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/1789>, (Erişim Tarihi: 02.07.2021).
- [23] <https://tr.euronews.com/2020/06/25/as-kars-tilar-covid-19-doneminde-komplotorileriyle-tarruza-gecti>, (Erişim Tarihi: 02.07.2021).
- [24] GÜNEL - KIRIT, s. 2
- [25] Sherbertv. Verner, 374 U.S. 398 (1963), No. 526, <https://supreme.iustia.com/cases/federal/us/374/398/>. (Erişim Tarihi: 27.11.2020).

sinde yapmayı reddetmek; fakat buna muadil sivil bir görev yapmayı kabul etmektir. Pek çok ülkede, askerlik yapmak yerine sivil bir görev almayı kabul etme, vicdani retçinin, reddinde samimi olup olmadığının anlaşılması için bir ölçüt olarak kullanılmaktadır.^[26]

Vicdani reddi kabul eden ülkelerin tamamına yakınında, askerlik görevinin alternatifi olarak, bir kamu hizmeti sunma seçeneği yer alır. Bunlar, hastanelerde, itfaiye ve kurtarma ekiplerinde, sivil toplum kuruluşlarında, göçmen bürolarında, rehabilitasyon merkezlerinde hizmet sunma şeklinde olabilmektedir.^[27]

Alternatif sivil hizmet seçeneğinin kabul edildiği ülkelerde, hizmete ilişkin çeşitli ilkeler belirlenmiştir. Buna göre, alternatif sivil hizmetin, vicdani retçileri cezalandırıcı veya caydırıcı bir nitelikte olmaması ana kuraldır. Bunun yanında, bu hizmet, askeri kurumlardan bağımsız olup, askeri taraf barındırmayan sivil nitelikte bir hizmet olmalıdır. Hizmetin, kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda ve karşılıksız sunulması esastır. Ayrıca vicdani redde dayalı sivil hizmet seçeneği, bireylere, yalnızca askerlik görevinden önce sunulmamalı; askerlik devam ederken de her an, bireylerin bu haktan yararlanabilmeleri sağlanmalıdır.^[28]

3. Seçici (Kısmi) Vicdani Ret

Seçici vicdani ret, zorunlu askerliğe katılmakla beraber; süreç içerisinde gerçekleşen bazı askeri müdahalelere veya nükleer silah gibi bazı silahların kullanımına vicdani ret sunmaktır.^[29] Seçici vicdani retçileri, diğer retçilerden ayıran en büyük özellik, esas itibarıyla savaşmaktan kaçınmamalarına rağmen vicdani retçi statüsüne sahip olabilmeleridir. Bunun yanında, vicdani reddin bu türü, herhangi bir sebebe dayandırılabilmesi için, vicdani ret sınırlarını oldukça genişletmektedir.^[30]

ABD’li bazı askerlerin, haksız olduğunu düşündükleri Vietnam

[26] MOSKOS - CHAMBERS II, s. 5.

[27] SEVİNÇ Murat, “Türkiye’de ve Batı Demokrasilerinde Vicdani Ret, Zorunlu Askerlik ve Kamu Hizmeti Seçeneği”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 61, 2006, s. 316.

[28] SCHNEIDER Friedhelm (Çev. Mayıs İnan ARU), “Vicdani Red Hakkında Avrupa Standartları ve Alternatif Hizmet” içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 267, 270 ve 271.

[29] MOSKOS - CHAMBERS II, s. 5.

[30] BAŞKENT, Vicdani Ret Yazıları, s. 55.

Savaş'na;^[31] İsraili bazı askerlerin, kendilerini, her an, ülkeleri için savaşmaya hazır bireyler olarak tanımlamalarına rağmen, sivil Filistinlilerin öldürülmesini haksız buldukları için İsrail-Filistin Savaşı'na katılmayı reddetmeleri^[32] ve Türkiye'de, askerlik görevini yapmakta olan bir kişinin, Afrin operasyonunda görevli olduğunun kendisine bildirilmesi üzerine, bu operasyona karşı olması nedeniyle, birliğinden ayrılma kararını sunması^[33] birer seçici vicdani ret örnekleridir.

Seçici vicdani retçiler, kuvvet kullanımının hangi hallerde meşru olarak kullanılacağına hukukten belli olduğu, buna askeriye içerisindeki yetkili kişilerin karar verdiği ve diğer askerlerin bunu sorgulama hakları bulunmadığı noktasında eleştirilmektedirler.^[34]

4. Total (Mutlak) Vicdani Ret

Total retçiler, hem askerlik görevini, hem de buna alternatif herhangi bir sivil görevi yerine getirmeyi reddederler.^[35]

Total retçilerin, diğer vicdani retçilerle, vicdani ret sebepleri benzer olmakla birlikte vardıkları sonuç ve talepler, esasında devletin varlığını sorgulayan boyuttadır. Çünkü total retçiler, devletin hem savaş hem de barış zamanında bir ordusu olmasına, kısaca devletin ordusu olmasına; devletin, vatandaşlarını ve daha özelde kendilerini, bu ordunun içinde yer almaya zorlamasına karşıdır.^[36] Bu nedenle, aynı zamanda antimilitarist kabul edilebilecek total vicdani retçiler,^[37] askeriye dışında alternatif sivil hizmeti

[31] SEVİNÇ, s. 312.

[32] <https://bianet.org/bianet/sivaset/30696-askerligi-reddim-hem-sivasi-hem-vicdani>. (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

[33] <https://vicdaniret.org/ahmet-alcan/>, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

[34] SEMİZ Yasemin, Türk Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta Vicdani Ret, Seçkin Yay., Ankara, 2010, s. 32.

[35] SEVGİLİ Ebru, Sosyolojik Kuramda Yapı-Fail Sorunu ve Vicdani Ret, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015, s. 45.

[36] SEVİNÇ, s. 301.

[37] Yavuz Atan isimli bir vicdani retçinin 1993 yılındaki açıklamaları şu şekilde olmuştur: "Ordular tarih boyunca en eli kanlı organize suç örgütleri olmuşlardır ve olmaya devam etmektedirler. Bir veya daha çok sosyal grubun, bir veya daha çok sosyal grup üzerindeki tabakküm ve sömürüsünün koruyucusu ve sürdürücüsüdürler. Taammüden cinayetın yasal güvence altına alınmış şeklinin toplu uygulayıcılarıdır. İtaatın, hiyerarşininin, aşığılanmanın, cins ayrımcılığının, insanın eliyle doğal yıkımın, angaryanın,

ve profesyonel orduyu da reddederler.^[38]

Bahsi geçen sebeplerden ötürü, modern devletlerde, vicdani ret nede- niyle hapis cezasına en fazla çarptırılan bireyler total retçilerdir.^[39] Bu du- rum, devletin, asker eksikliği çekeceği ihtimaliyle değil; birtakım bireyle- rin, devletin, vatandaşların yaşam ve ölüm hakkını elinde tutmak suretiyle sağladığı egemenliğini sorgulamaya cesaret etmeleriyle açıklanabilir. Total retçilerin kendi akıl ve vicdanlarını, devlet aklından üstün tutmaları, onları cezaevlerine sürükleyen asıl sebeptir.^[40]

5. Gri Vicdani Ret

Bireylerin, asker olmak istemeyişleri, kimi zaman, orduya, devletin as- kerî politikasına ya da insanlara zarar vermeye vicdanen karşı olmaları gibi unsurlara dayanmamaktadır.

Ele alınan tüm vicdani ret türlerinden farklı olmakla birlikte, zorunlu askerliğin kabul edildiği çoğu ülkede diğer tüm vicdani ret türlerinden daha fazla görülen vicdani ret türü, gri rettir.^[41]

Asker kaçaklığı, firar, askere gitmemek için elde edilen muafiyet bel- geleri veya devam ettirilen eğitim süreçleri, askerlik yapamaz hale gelmek için kendine zarar verme davranışları veya intihar vicdani reddin gerçek

zulmün en billurlaşmış ifadesidirler. İnsanın icat ettiği en büyük suçun, savaş suçunun failidirler. Bütün bunların farkında olan ben, militarist aygıtla her ne şekilde olursa ol- sun iş birliği yapmayı reddettiğimi tekrarlıyorum. Çünkü ben bir TOTAL RETÇİYİM! Hiçbir üst irade tanımadığımdan dolayı emir alıp vermeyi reddediyorum. Çünkü ben bir İTAATSİZİM! Militarist aygıtın ve devletin işlediği hiçbir suça ortak olmayacağım. Aksine milliyetsiz, ülkesiz, devletsiz, savaşız, adil ve özgür bir dünya için eylemeye devam edeceğim ve hiç kimsenin askeri olmayacağım. Çünkü ben bir ANARŞİSTİM!” Bkz. BAŞKENT Can, Vicdani Ret Açıklamaları Almanacağı (1989-2010), Propagan- da Yay., 2011, s. 15.

[38] MIZRAK, s. 77.

[39] MOSKOS - CHAMBERS II, s. 5.

[40] BRÖCKLING Ulrich (Çev. Osman Murat ÜLKE), “Çarklardaki Kum? 21. Yüzyıl- ın Başında Vicdani Ret” içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 77.

[41] SPECK Andreas, “Dünyada Çağdaş Red ve Red Hareketlerinin Ana Hatları: Sa- vaş Karşısı Uluslararası Hareket İçinde Red”, Birikim Dergisi, S. 207, 2007, b. 2, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/savi-207-temmuz-2006-savi-207-temmuz-2006/2390/dunvada-cagdas-red-ve-red-hareketlerinin-ana-hatları-savas- karsiti-uluslararası-hareket-icinde-red/6001>, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

kapsamına girmemekle birlikte üstü kapalı vicdani ret davranışları olarak gri vicdani ret kabul edilmektedir.^[42]

Bunun yanında, askerlik sürecinden korkma, askerlik sürecini zor veya konforsuz bulma, devam eden olağan yaşamını kesintiye uğratmama, işini kaybetmek istememe gibi gerekçeler de gri ret olarak adlandırılan vicdani ret sebepleridir.^[43]

Bu bağlamda denilebilir ki, gri vicdani ret, vicdani bir gerekçeye dayanmaması veya açık bir reddediş olmaması sebebiyle tam anlamıyla bir vicdani ret olarak kabul edilemez. Bununla birlikte, bu hareketler, göz ardı edilecek sayının üzerindedir ve vicdani ret sonunda başına gelecek şeylerden korktuğu için açıkça vicdani ret sergilemeyen bireylerin, askerlikle ilgili düşüncelerini ortaya koymak konusunda önemli bir veri kaynağıdır.^[44] Ayrıca, dini veya felsefi nedenlerle askere gitmek istemeyen bir kişinin sebepleri, korkan, işini veya zamanını kaybetmek istemeyen bir kişinin sebeplerinden daha önemli olmadığı gibi; böyle bir ayırım, insanlar arasında eşitsizliğe sebep olur.^[45]

Her ne kadar, uluslararası hukukta çoğunlukla vicdani ret gerekçesi olarak dini, ahlaki veya politik sebepler aransa ve reddin sadece bu gerekçelerle yapılabilmesine izin verilse de; günümüzde gri ret de yükselişe geçmiştir. Bu bağlamda özellikle Almanya gibi, vicdani retçilerin yalnızca vicdani retçi olduklarını öne sürmelerinin, askerlik hizmetine tabi tutulmamaları için yeterli olduğu ve bunun anlaşılabilmesi için ayrıca bir araştırma yapılmasının gerekmediği ülkeler açısından, gri reddin de en azından dolaylı olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür.^[46]

C. VİCDANİ RET SEBEPLERİ

Önceki başlıklarda ele alındığı gibi, vicdani ret türlerinin birbirinden çok net çizgilerle ayrılan sınırları olmadığı gibi; vicdani ret sebepleri de çok çeşitlidir. Klasik anlamda vicdani ret sebepleri dini, ahlaki, felsefi ve

[42] MIZRAK, s. 62.

[43] SEMİZ, s. 33.

[44] MIZRAK, s. 64.

[45] GÖKTÜRK Gülay, "Vicdani Redde Hayır!", Bugün Gazetesi, 2006, <http://www.habervitrini.com/gulay-gokturkten-vicdani-redde-hayir/713832#>. (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

[46] SEMİZ, s. 33.

politik sebepler olarak ayrılmaktadır. Bu sebepler bu bölümde, dini olan ve olmayan sebepler çatısı altında toplanarak incelenecektir.

1. Dini Sebepler

Dini sebepler, ilk vicdani retçi kabul edilen Maximiliari'nin gerekçesinde görülebileceği gibi vicdani ret kavramının ortaya çıkmasını sağlayan asıl sebeplerdir.^[47] Bununla birlikte tarihsel süreçte Hıristiyanlık, savaş karşıtlığından ziyade, kimi savaflara katılım için tetikleyici olmaya başlamıştır. Günümüzde, Hıristiyanlık nedeniyle vicdani ret sunanlar, genellikle, şiddete ilişkin eylemlerin kendilerine yasak olduğunu ve pasifist olduklarını kabul eden Yehova Şahitleri'dir.^[48]

Müslüman oldukları gerekçesiyle vicdani ret talepleri olan, buna benzer bir topluluk yoktur.^[49] Bunun sebebi, İslamiyet'te yer alan biat kültürüyle; devlet ile dinin bir tutulmasıyla ve din adına yapılan savaşların İslam kültüründe olumlanmasıyla açıklanmaktadır.^[50] 2012 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı, devletin bütünlüğü için ordu ve askerlere ihtiyaç bulunduğu; vicdani reddin, İslamiyet'e göre caiz olmadığına yönelik bir fetva vermiştir.^[51] Buna rağmen, nadir de olsa, Müslümanlığın, şiddeti reddettiğini savunan, vicdani ret taraftarı Müslüman bireyler de bulunmaktadır.^[52]

Geçmişte, dini sebeplerle vicdani reddin hukuki olarak düzenlenmesinde, hangi inanışların din olarak kabul edileceği ve bu dinlerin hangi kurallarının ret sebebi olarak değerlendirileceğinin büyük sorunlar ortaya çıkarması nedeniyle günümüzde, dini inanışı gereği vicdani ret sunan herkesin bu haktan yararlanabileceği şeklinde düzenlemeler yapılmaktadır.^[53]

[47] BRÖCKLING, s. 70.

[48] DÖNMEZ Volkan - DÖNMEZ Gökhan, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Türkiye'nin Vicdani Ret Pratiği, Adalet Yay., Ankara, 2018, s. 9.

[49] ESMER, s. 26.

[50] ÖZDEMİR Mehmet Lütfü, "İslam ve Militarizm", 2014, <https://vicdaniret.org/islam-ve-militarizm-m-lutfu-ozdemir/>, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

[51] <https://www.birgun.net/haber/vicdani-ret-in-divanet-le-sinavi-61323>. (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

[52] <https://m.bianet.org/bianet/toplum/138052-musluman-ogrencilerden-vicdani-red-talebi>, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

[53] SEMİZ, s. 21.

2. Seküler Sebepler

Günümüzde yükselişe geçen bireysel ahlak anlayışı, bunun üzerinden sunulan vicdani ret taleplerini de artırmıştır. Bu taleplerin ortaya çıkışı da çoğunlukla, kişilerin, şiddet ve öldürme karşısı olmalarına dayanır; ancak kaynağı, din değildir.^[54]

Böylelikle var oluşunu, dini sebeplere borçlu olan vicdani ret, ilerleyen süreçte daha seküler bir yapıya bürünmüştür. Bu doğrultuda, dini sebeplere dayalı vicdani ret talepleri hala devam ediyor olmakla birlikte; etik, ahlaki veya politik sebepler olarak açıklanabilecek seküler sebepler de çokça öne sürülmeye ve tartışılmaya başlanmıştır.^[55]

Dolayısıyla, ortak bir etik, politik veya ahlak anlayışı olmaması ön bilgisi elde tutularak, sunulan her vicdani ret gerekçesinin kendi içinde ahlaki bir sebep olduğu söylenebilir.^[56]

Vicdani ret konusunun, en büyük soru işareti uyandıran tartışmalı konusu, daha çok, yukarıda bahsi geçen seçici vicdani retçilerin ret sebeplerini oluşturan politik sebeplerdir. Çünkü bu kişiler, bir dine veya etik bir ilkeye dayanmayıp; yalnızca, devletin bazı siyasi kararlarına muhalefetten ötürü vicdani ret bildirmektedir. Hangi konuda olursa olsun, içine siyasilik giren kararları tartışmanın zor veya imkânsız oluşu nedeniyle buradan herhangi bir ilkeye dayalı genel bir hak çıkarımında bulunmak da zorlaşmaktadır.^[57] Devlet, bireysel ahlak veya dini inancı, bir dereceye kadar kendi kurallarından üstün tutarak kişilere belli haklar vermeyi kabul etmekle birlikte; siyaseti, tamamen kendi tekelinde görerek, bireylerin buna dayalı hak taleplerine sıcak bakmamaktadır.

[54] MUTLU Erdem İlker, “Uluslararası Hukuk ve Vicdani Ret I: Ruhani İnanç-Kamusal Yükümlülük Dengesinde Vicdani Ret Ulusal Sorunsalının Uluslararasılaşması”, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 1, s. 47.

[55] LIPPMAN Matthew, “The Recognition of Conscientious Objection to Military Service as an International Human Right”, California Western International Law Journal, Vol. 21, N. 31, 1990, s. 35.

[56] BAŞKENT, Vicdani Ret Yazıları, s. 57.

[57] BAŞKENT, Vicdani Ret Yazıları, s. 55.

II. ULUSLARARASI HUKUKTA VİCDANİ RET

A. ULUSAL DÜZENLEMELERDE VİCDANİ RET

Vicdani ret ve/veya askerliğe alternatif sivil hizmet seçeneği, pek çok ülkede kabul edilmektedir. Ülkelerin birbirleriyle ve Türkiye'yle karşılaştırılmasının en rahat yolunun, bu düzenlemelerin, ülke bazında bir arada görülmesi olduğu düşünüldüğünden bir tablo oluşturulmuştur. Tabloda, adı geçen ülkede zorunlu askerlik hizmetinin yer alıp almadığına, eğer yer almıyorsa kaldırıldığı yıla; vicdani ret veya alternatif sivil hizmet seçeneği mevcutsa bunların kabul edildiği yıla ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

	Zorunlu Askerlik/ Kalktığı Yıl	Vicdani Ret/Kabul Edildiği Tarih	Alternatif Sivil Hizmet
ABD	1973	1973	Yok
Almanya	Var	1949	Var
Arnavutluk	2010	1998	Var
Avusturya	Var	1974	Var
Azerbaycan	Var	Yok	Yok
Belçika	1995	1964	Yok
Bosna Hersek	Var	2004	Var
Bulgaristan	2008	1998	Yok
Çek Cumhuriyeti	2004	1990	Yok
Danimarka	Var	1917	Var
Ermenistan	Var	Yok	Var
Estonya	Var	1994	Var
Finlandiya	Var	1931	Var
Fransa	2001	1963	Yok
Gürcistan	Var	1997	Var
Hırvatistan	2007	1990	Yok
Hollanda	1996	1922	Yok
İngiltere	1960	1916	Yok
İrlanda	Hiç olmadı	Yok	Yok
İsrail	Var	Yok	Yok
İspanya	2001	1978	Yok
İsveç	2010	1920	Var
İtalya	2004	1972	Yok
Letonya	2006	1997	Yok
Litvanya	Var	1990	Var

Lüksemburg	1967	1963	Yok
Macaristan	2004	1989	Yok
Makedonya	2006	Yok	Var
Malta	Hiç olmadı	Yok	Yok
Polonya	Var	1988	Var
Portekiz	2004	1976	Yok
Romanya	2007	1996	Yok
Rusya	Var	2004	Var
Slovakya	2005	1990	Yok
Slovenya	2003	1991	Yok
Yunanistan	Var	1997	Var

Askerlik, zorunlu askerlik ve profesyonel ordu olmak üzere iki farklı sistem olarak ülkelerce tercih edilmektedir.^[58] Yukarıdaki tabloda^[59] zorunlu askerlik görevini devam ettiren, profesyonel orduya geçen, zorunlu askerliğe alternatif sivil hizmet seçeneği sunan ve vicdan ret hakkını tanıyan ülkeler yer almaktadır.

Tabloya göre, vicdani ret hakkı tanımayan ülkelerde ya askerlik yapmak istemeyen herkes için alternatif sivil hizmet seçeneği mevcuttur; ya da bu ülkelerde zorunlu askerlik kalkmış olup, profesyonel orduya geçilmiştir ve vicdani ret, yalnızca, mesleği asker olanlar bakımından tartışılmaktadır. Bu nedenle, günümüzde pek çok ülkede, vicdani reddin, bir sorunsal olmaksızın büyük oranda çıktığı söylenebilir.^[60]

Türkiye'deki gibi, zorunlu askerliğin devam ettiği, askerliğe alternatif sivil hizmet seçeneğinin sunulmadığı ve vicdani reddin de tanınmadığı tek ülke Azerbaycan'dır. Bununla birlikte Azerbaycan'da vicdani ret ve alternatif sivil hizmet, Anayasa'da düzenlenmiş olup; 2004 yılında, henüz parlamentoda görüşülmemiş olsa da bir vicdani ret yasa taslağı dahi hazırlanmıştır.^[61]

[58] ÖZGÜN Cengiz, "Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi", Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 4, 2017, s. 61.

[59] Tabloda yer alan veriler için bkz. ESMER, s. 76-77; MIZRAK, s. 171-172; AKYÜREK Salih, Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2010, s. 7; DÖNMEZ Gökhan, "Demokrasi İndeksine Göre (2018) Bazı Dünya Ülkelerindeki Vicdani Ret Uygulama Örnekleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 21, Özel Sayı, 2019, s. 1692; Bayatyan v. Armenia, 07.07.2011, Başvuru No: 23459/03, para. 46, 47 ve 48.

[60] SPECK, b. 3.1.

[61] ÇINAR Özgür Heval, "Avrupa Konseyi Ülkelerinden Vicdani Ret Hakkına Genel Bir

Zorunlu askerliğin devam ettiği bir diğer ülke olan Ermenistan'da vicdani ret kabul edilmemekte, ancak askerlik yapmak istemeyenlere alternatif sivil hizmet seçeneği sunulmaktadır.^[62]

İsrail, askerlik konusunda Türkiye ile benzerlik göstermektedir. Ancak İsrail'de hem erkek hem de kadınlar için zorunlu askerlik görevinin bulunması ve askerlik süresinin erkekler için 3 yıl, kadınlar için 21 ay olması nedeniyle Türkiye, demokratiklik konusunda İsrail'e göre bir adım öne çıkmaktadır.^[63]

B. ULUSLARARASI DÜZENLEMELERDE VİCDANİ RET

Vicdani ret ilk kez, 1989 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu tarafından, din, vicdan ve düşünce özgürlüğü çerçevesinde bir hak olarak kabul edilmiştir. Akabinde 1993 yılında, vicdani ret hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi md. 18^[64] ve Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme m. 18^[65] hükümlerine içkin kabul edilerek, kişilerin, vicdani ret kapsamında askerlik yapmaktan kaçınabilecekleri ifade edilmiş; devletler, bu konuda düzenlemeler yapmaya davet edilmiştir.^[66]

Bakış" içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 237.

[62] ÖZDEMİR Nadire, "AİHM Büyük Daire Bayatyan/Ermenistan Davası", Ankara Barosu Dergisi, S. 3, 2011, s. 230.

[63] ESMER, s. 89.

[64] İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi m. 18; "Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Buna göre herkes din ya da inanç değiştirmekte özgürdür. Ayrıca dinini ya da inancını tek başına ya da toplulukla birlikte açık olarak ya da özel olarak öğretim, uygulama, ibadet ve ayinlerle açıklama özgürlüğüne sahiptir."

[65] Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme m. 18; "1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olacaktır. Bu hak, herkesin istediği dine ya da inanca sahip olması ya da bunları benimsemesi özgürlüğünü ve herkesin aleni veya özel olarak bireysel ya da başkaları ile birlikte toplu olarak, kendi din ya da inancını ibadet, icra, bunun icaplarını yerine getirme ya da öğretme bakımından ortaya koyma özgürlüğünü de içerir. 2. Hiç kimse, kendi seçtiği bir din ya da inanca sahip olma ya da bunu benimseme özgürlüğünü zedeleyecek bir baskıya maruz bırakılamaz. 3. Bir kimsenin kendi dinini veya inançlarını ortaya koyma özgürlüğüne ancak yasalarla belirlenen ve kamu güvenliğini, düzenini, sağlığını, ahlakını ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli kısıtlamalar getirilebilir. 4. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, ana-babaların ve uygulanabilir olan durumlarda, yasalarca saptanmış vasilerin, çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinsel ve ahlaki eğitim verme özgürlüklerine saygı göstermekle yükümlüdürler."

[66] NAL Sabahattin, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda Vicdani

2000 yılında kabul edilen Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, vidani reddi din, vicdan ve düşünce özgürlüğü kapsamında bir hak olarak düzenlemiştir.^[67]

AİHS, vidani reddi, başlı başına bir hak olarak düzenlenmemektedir. Kölelik ve zorla çalıştırma yasağını düzenleyen AİHS m. 4^[68] ile, zorunlu askerliğin ve/veya vidani reddin kabul edildiği ülkelerde alternatif sivil hizmetin, zorla çalıştırma sayılmayacağı kabul edilmiştir.

Bireylerin manevi boyutu olarak kabul edilen din, vicdan ve düşünce özgürlüğü, genel çerçevesiyle, kişilerin, kendilerini manevi yönleriyle ortaya koymalarına, geliştirmelerine izin veren ve bireylerin özel alanı olması nedeniyle demokrasinin bir gereği olarak müdahale edilmemesi beklenen özgürlüktür.^[69] Vicdan ve düşünce, her bireyde belli ölçülerde yer alan ve bireyin, kendi kendisini var etme ve yargılama kapasitesidir. Bunun içerisine kimi bireyler için din de girer. Bu hak mutlak olmayıp, devletçe sınırlandırılabilir; ancak devlet bu hakkı sınırlandırmada mutlak yetkiye sahip olmayıp, bunu ancak kamusal gerekliliklerle gerçekleştirebilir.^[70]

Din, vicdan ve düşünce özgürlüğü, AİHS m. 9'da^[71] yer almasına rağmen,

Ret”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 7, S. 13, 2010, s. 257.

[67] Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı m. 10; “1. Herkes, düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inancını değiştirme özgürlüğünü ve din veya inancını tek başına veya topluluk halinde, aleni veya gizli olarak ibadet etme, öğretme, uygulama ve gereklerine uyma şeklinde açığa vurma özgürlüğünü içerir. 2. Bu hakkın kullanılmasına ilişkin ulusal mevzuata uygun olarak dini nedenlerle askerlik görevini yapmayı reddetme hakkı tanınmaktadır.”

[68] AİHS md. 4/3(b); “3. Aşağıdaki haller, bu madde anlamında ‘zorla çalıştırma ya da zorunlu çalışma’ sayılmaz: b) Askeri nitelikli herhangi bir hizmet veya vidani reddin meşru sayıldığı ülkelerde, vidani reddi seçen kişilere zorunlu askerlik hizmeti yerine gördürülebilecek başkaca bir hizmet.”

[69] NAL Sabahattin, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 57, S. 4, 2002, s. 66.

[70] HAFIZOGULLARI Zeki, “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin tarafı olduğu İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinde Laiklik, Düşünce, Vicdan ve Din Hürriyeti”, Ankara Barosu Dergisi, C. 1, 2012, s. 169.

[71] AİHS m. 9; “1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir. 2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel

men AİHM, 2011 yılına kadar, önüne gelen davalarda vicdani reddi, bu madde bağlamında değerlendirmemekte; sunulmuş olan vicdani reddin sonuçlarının, kişi üzerindeki etkilerinin AİHS'e uygun olup olmadığını inceleyerek,^[72] buna göre karar vermektedir.^[73]

2001 yılında, henüz Ermenistan'da zorunlu askerliğe alternatif sivil hizmet seçeneği bulunmamaktayken, Yehova Şahidi bir vatandaş, vicdani ret nedeniyle hapis cezasına çarptırılarak AİHM'e başvurmuştur. Mahkeme 2003 yılında verdiği Bayatyan kararında, AİHS'in "günün yaşam koşulları ve demokratik devletlerde günümüzde baskın olan anlayışlar ışığında yorumlanan bir canlı belge olduğunu" belirtmiştir. Mahkeme, sözleşmeyi kabul eden devletlerin, üzerinde uzlaşma sağladığı kuralların göz önünde bulundurulması gerektiğini belirterek, Türkiye ve Azerbaycan hariç tüm imzacı devletlerin, vicdani reddi tanımış olduğunu ifade etmiş ve bu doğrultuda içtihadını değiştirmiştir. Buna göre mahkeme, başvurusunun vicdani reddini, dini inanışın açığa çıkarılması olarak kabul etmiş ve bundan dolayı hapis cezasına çarptırılmasının da dini inanışını özgürce açığa çıkarma hakkının yani md. 9'un ihlali olduğuna karar vermiştir.^[74] Dolayısıyla vicdani ret, 2011'den bu yana AİHM yorum ve kararları çerçevesinde, AİHS bağlamında bir hak olarak tanınmaktadır.

sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir.”

[72] 1996 yılında iki Yehova Şahidi, Ortodoks papazları dini sebeplerle askerlikten muaf oldukları halde, kendileri muaf olmadıkları için AİHM'e başvurmuşlardır. AİHM, vicdani ret konusunda AİHS m. 9'un ihlal edilip edilmediğiyle ilgili bir değerlendirme yapmak zorunda olmadığını belirterek (bkz. *Tsirlis and Kouloumpas v. Greece*, 29.05.1997, Başvuru No: 19233/91, 19234/91, para. 70); bu olayda AİHS m. 14'te yer alan ayrımcılık yasağının, AİHS m. 9 üzerinden ihlal edildiğine karar vermiştir. Benzer şekilde, 1983 yılında askerliği sırasında askeri üniforma giymeyi reddeden bir vicdani retçi hapis cezasına çarptırılmış; ilerleyen süreçte, sicilinde bulunan bu suç nedeniyle, sınavını kazanmış olduğu bir işe ataması yapılmamıştır. AİHM, bu davada, bir önceki örnekteki kararını yinelemiştir. Bkz. *Thlimmenos v. Greece*, 06.04.2000, Başvuru No: 34369/97 para. 42. ve para. 48 https://serkancengiz.av.tr/fileadmin/articles/THL_C28042.pdf, (Erişim Tarihi: 02.12.2020).

[73] GÜRCAN Ertuğrul Cenk, "Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret: Bir İnsan Hakkı (mi)?" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 62, S. 1, 2007, s. 97 ve 101.

[74] Bayatyan v. Armenia, 07.07.2011, Başvuru No: 23459/03, para. 102, 103 ve 104.

III. TÜRK HUKUKU VE VİCDANI RET

A. TÜRK HUKUKUNDA ASKERLİK

1982 Anayasası'nda askerlik, bir siyasi hak ve ödev olarak düzenlenmiştir.

Anayasa md. 72; “*Vatan hizmeti, her Türk'ün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin silahlı kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir.*”

1927 tarihli mülga Askerlik Kanunu m. 1,^[75] Anayasa'nın, çerçevesini bu şekilde çizdiği, zorunlu askerlik yükümlüsü Türklerin, kimler oluğunu net bir şekilde belirlemişti. Bu kanunu ortadan kaldıran 2019 tarihli Askerlik Kanunu, eski maddenin içeriğinde bir değişiklik getirmeyerek, yalnızca dilini sadeleştirmiştir.

Askerlik Kanunu m. 4/1; “*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her erkek askerlik hizmeti yapmaya mecburdur.*”

Görüldüğü gibi, gerek, askerliği bir hak olarak kabul eden Anayasa, gerekse Askerlik Kanunu, ordu-millet anlayışını^[76] sürdürmeye devam etmekte; bu şekilde, Türk toplumunda erkekler üzerindeki en büyük toplumsal cinsiyet baskılarından biri olan, askerliğin, erkeklikle bağdaştırılması ve “*her Türk'ün asker doğduğu*” inancını^[77] destekler görünmektedir.^[78]

[75] Askerlik Kanunu m. 1; “*Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek işbu kanun mucaibince askerlik yapmaya mecburdur.*”

[76] ALTINAY Aysel Gül - BORA Tanıl, “*Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik*”, 2002, s.142, <http://research.sabanciuniv.edu/984/1/OrduMilitarizmveMilliyetçilik.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.12.2020).

[77] Bu yönde görüşler için bkz. İLHAN Suat, “*Askerliğin Kültürümüzdeki Yeri*”, Erdem, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, C. 5, S. 14, s. 361-362; IŞIKLAR Celal, “*Günümüz Türkiye 'sinde Ordunun Askerlik Sisteminin Korunması Meselesi ve Milli Devlet (Ulus-Devlet) Anlayışı ile İlgisi*”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 1-2, 2008, s. 811; AKGÜL Ferda, “*Aklını ve Vıcdanını Kullananlara Mektup*”, 01.12.2020, <https://giresungazete.net/aklini-ve-viddanini-kullananlara-mektup/>; GÜNER Agah Oktay, “*Ordumuz ve Acı Gerçekler*”, 29.06.2017, <https://www.venicaggazetesi.com.tr/ordumuz-ve-aci-gercekler-43334vv.htm>; GÜZEL Hasan Celal, “*Bedelli Askerlik Yanlıştır*”, 05.11.2011, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/guzel/2011/11/05/bedelli-askerlik-yanlistir>. (Erişim Tarihi: 03.12.2020).

[78] SANCAR Serpil, “*Vıcdani Red ve Eril Şiddet*” içinde Çarklardaki Kum: Vıcdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 135-136; ÇETİN Nagihan, “*Türk Töresinde Askerliğin Yeri ve Türkiye 'de Askerliğe Bakış Açısında*

Anayasa m. 72, vatan hizmetinin, askeriyede veya kamu hizmetinde yerine getirilebileceğini belirterek, alternatif sivil hizmete açık kapı bırakıyor denebilir.^[79] Bunun yanında bu madde askerlik konusunda cinsiyet ayırımına gitmemiştir. Bu itibarla denilebilir ki, Askeralma Kanunu değiştirilerek, Türkiye’de de İsrail’de olduğu gibi bir anda, kadınlar da askerlik yükümlüsü haline getirilebilir.^[80]

Burada, Türkiye’de, vicdani retçi olduğunu ifade eden kadınların ve feminist hareketin görüşlerinden bahsedilebilir. Bu görüşe göre Türkiye’deki askerlik anlayışı, erkeklerden erkeklik beklerken, kadınlardan da bu askerlere, kadınlık ve/veya annelik yapmalarını; asker erkekler doğurmalarını/yetiştirmelerini beklemektedir. Bu çerçevede bu kadınlar, askerliğin yalnızca ele silah almak olmadığını söyleyerek Türkiye’deki askerlik anlayışına karşı vicdani retlerini sunmaktadırlar.^[81] Bununla birlikte, gönüllü olarak askerlik yapmak isteyen ve bunun için başvuran kadınlar da mevcuttur.^[82]

Ücret ödemek suretiyle gerçekleştirilen bir muvazzaf askerlik türü olan bedelli askerlik,^[83] vicdani ret kapsamında değerlendirilmesi gereken bir husustur. Türkiye’de bedelli askerlik, 1987, 1992, 1999, 2011, 2014, 2018 yıllarında uygulanmış;^[84] 2019 yılında kabul edilen Askeralma Kanunu ile

Meydana Gelen Değişmeler”, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 1, 2018, s. 167.

- [79] IŞIKLAR, Dünyada ve Türk Hukukunda Zorunlu Askerlik ve Vicdani Ret, s. 111.
- [80] KIRIT - GUNEL, s. 48; 2019 yılında TBMM’de yeni askerlik sistemi tartışıldığı esnada bir milletvekili söz alarak, “bayanların” da gönüllü olmaları halinde askere gidebileceği şekilde bir düzenleme yapılması gerektiği teklifini ileri sürmüştür. <https://m.bianet.org/bianet/militarizm/208808-mhp-li-vahapoglu-isteyen-bayanlar-askere-gidebilsin>, (Erişim Tarihi: 03.12.2020).
- [81] ÜLKER Ferda, “*Yine Kadınlar, Yine Vicdani Red*”, 2006 aktaran ALTINAY Ayşe Gül, “*Künye Bellemeyen Kezbanlar: Kadın Redçiler Neyi Reddediyorlar?*” içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 126.
- [82] <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/250-kadin-gonullu-asker-olmak-icin-basvurdu-40725226>. (Erişim Tarihi: 03.12.2020).
- [83] AKYİĞİT Ercan, “*Bedelli Askerlikte Son Durum*”, Terazi Hukuk Dergisi, C. 15, S. 163, 2020, s. 539.
- [84] ARSLAN ERTÜRK Arzu, “*7146 Sayılı Kanunla Yapılan Yeni Bedelli Askerlik Düzenlemesi ve Düşündürdükleri*”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, C. 25, S. 2, 2019, s. 784.

sürekli hale getirilmiştir.

Konumuz açısından dikkat edilmesi gereken nokta, sürekli hale getirilen bedelli askerlik hakkının, Askeralma Kanunu m. 9^[85] uyarınca bakaya^[86] ve yoklama kaçaklarına^[87] tanınmamış olmasıdır.

Çalışmanın ilk kısmında bahsedildiği gibi, çoğu vicdani retçi, halihazırda bakaya veya yoklama kaçağıdır ve kanun, diğer askerlik yükümlülerinden farklı olarak kendilerine bedelli askerlik yapma imkânı tanımamıştır. Bunun yanında kanuna göre, bedelli askerlikten yararlanabilmek için ücret ödemesinin yanında, bir aylık temel asker eğitimi alınması gerekmektedir. Bu hüküm, bakaya veya yoklama kaçağı olmayan vicdani retçilerin de bedelli askerlikten yararlanamayacağı anlamına gelmektedir.

Bunların yanında, kanaatimizce, bedelli askerlik, vicdani retten bağımsız olarak, tüm askerlik yükümlüleri arasında maddi bakımdan fırsat eşitsizliğine^[88] sebep olan bir uygulamadır.

[85] Askeralma Kanunu m. 9; “(1) İstekli olanlardan Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacı dikkate alınarak Bakanlıkça belirlenecek sayıda yükümlü, 240.000 gösterge rakamının memur aylık katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak bedel tutarını silahaltına alınmadan önce Bakanlıkça belirlenecek sürede peşin ödemeleri ve bir aylık temel askerlik eğitimini tamamlamaları hâlinde askerlik hizmetini yerine getirmiş sayılırlar. (2) İstekli sayısının bedelli askerlik için belirlenen sayıdan fazla olması hâlinde, bedelli askerlikten yararlanabilecek olanlar kura ile seçilir. İstekli sayısının yararlandırılacak sayısından az olması durumunda kura çekimi yapılmadan tüm istekliler bedelli askerlik hizmeti için seçilir. Yararlanma şartlarını haiz olanlar yasal erteleme hakları devam ettiği sürece seçime tabi tutulur. Bedelli askerlikten yararlanma hakkı elde edip de vazgeçenlere yeni bir hak verilmez. (3) Bu uygulama kapsamında tahsil edilen tutarlar genel bütçeye gelir kaydedilmek üzere Bakanlık merkez muhasebe birimi hesabına yatırılır. (4) Bedel ödenmesi ve uygulamaya ilişkin esaslar Bakanlıkça belirlenir. (5) Bu madde kapsamında sevke tabi olanlardan katılmayarak bakaya kalanlar ile aynı celpte sevke tabi tutulan emsallerinin terhise hak kazanacağı tarihe kadar katılmayanlar kapsam dışına çıkarılarak bu kişilere erbaş ve er statüsünde askerlik hizmetleri tamamlattırılır. Kapsam dışına çıkartılanlara talepleri hâlinde geri ödeme yapılır. (6) Bedelli askerlik hizmetinden; fiili askerlik hizmetine başlayanlar, bakaya durumunda bulunanlar ve yoklamasının yapıldığı tarihte yoklama kaçağı veya saklı olanlar yararlanamazlar. (7) Seferberlik ve savaş hâlinde bu madde hükümleri uygulanmaz.”

[86] Askeralma Kanunu m. 3/1(d); “Bakaya: Sevke tabi olduğu hâlde sevkini yaptırmayanlar ile sevk edildiği birliğe katılmayanları ifade eder.”

[87] Askeralma Kanunu m. 3/1(ii); “Yoklama kaçağı: Tabi olduğu yoklama yılı içerisinde yoklamasını yaptırmayanları ifade eder.”

[88] KARAN Ulaş, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında

Mülga Askerlik Kanunu'nda 2009 yılında yapılan değişiklik, asker kaçaklarına hapis cezası yerine idari para cezası öngörmüş ve Askeri Ceza Kanunu m. 63'te asker kaçakları için öngörülen hapis cezasını da ilga etmiştir. Bu değişiklikleri koruyan 2019 tarihli Askerlik Kanunu^[89] da askere gitmeyi reddedenlere idari para cezası öngörmektedir. Kendisi teslim olanlara kaçak oldukları gün başına 5 TL, yakalananlara ise kaçak oldukları gün başına 10 TL olarak belirlenen idari para cezası, hapis cezasıyla kıyaslandığında olumlu bir gelişme olarak kabul edilse de, idari para cezasının miktarı orantısızdır.

Üzerinde durulması gereken sorunlardan biri, LGBTİ+ askerliği meselesidir. 1986 yılında kabul edilen^[90] Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Yeteneği Yönetmeliği m. 6, askerliğe elverişli olan ve olmayan ayrımı yapmış; yönetmeliğin eki, hastalık ve arızalar çizelgesi, askerliğe elverişsizliği, konuyla ilgili iki farklı durumda kabul etmişti. Bunlardan çizelge m. 17/B(3) uyarınca *“psikoseksüel bozukluklar (homoseksüalite, transvestizm ve diğerleri)”*, *“bu fıkraya gireceklerin seksüel davranış bozukluklarının belirgin olması, bu durumlarının askerlik ortamında bilinerek sakıncalara yol açması ve bunun resmi belgelerle tesbiti gereklidir.”* açıklamasıyla; çizelge m. 17/D(3) uyarınca *“ileri derecede psikoseksüel bozukluklar (homoseksüalite, transvestizm ve diğerleri)”*, *“bu fıkralara gireceklerin seksüel davranış bozukluklarının tüm yaşamında ileri derecede belirgin olması, duygu, düşünce ve davranışına yansımaları ve bunun askerlik ortamında sakıncalı bir durum yaratacağının veya yarattığının geçerli belgelerle tesbiti gereklidir.”* açıklamasıyla askerliğe elverişsiz sayılmaktaydı.^[91]

Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasası, On İki Levha Yay., İstanbul, 2017, s. 52.

- [89] Askerlik Kanunu m. 24; *“(1) Barışta, kabul edilebilir bir özürlü olmaksızın; a) Yoklama kaçakları ve saklılar için, yoklama kaçağı kaldıkları tarihten, b) Bakayalar için, bakaya kaldıkları tarihten, c) Geç iltihak bakayaları için, kendilerine tanınan yol süresinin bitiminden, ç) Yedeklerden çağrılanlar için, birlikte işleme tabi olanların en son gönderilme tarihinden, itibaren kaçak kaldıkları gün süresi kadar idari para cezası ile cezalandırılır. Bunlardan kendiliğinden gelenler her gün karşılığı 5 Türk lirası, yakalananlar ise her gün karşılığı 10 Türk lirası idari para cezası ile cezalandırılır.”*
- [90] Bu yönetmelikten önceki, 1968 tarihli Türk Silahlı Kuvvetleri Beden Kabiliyeti Yönetmeliği m. 4 askerlik yükümlülerini, sağlık durumlarına göre beşe ayırmaktaydı. Yönetmeliğin eki, hastalık ve arızalar çizelgesi, akıl ve ruh hastalıkları başlığı md. 17/D(1)'de yer alan *“ileri derecede seksüel sapıklıklar”* çürük kategorisinde kabul edilerek askerliğe elverişsiz sayılmaktaydı. Yönetmeliğin tamamı için bkz. 12903 sayılı resmi gazete.
- [91] Yönetmeliğin maddeleri ve ekleri farklı resmi gazetelerde yayımlanmıştır. Yönetmeliğin maddeleri için 19291 sayılı, ekinde yer alan hastalık ve arızalar çizelgesi için 19299 sayılı Resmi Gazete'ye bakılmalıdır.

Görüldüğü gibi, kişilerin, çizelgede yer alan cinsel kimlik veya yönelimlerden birine dahil olması yetmemekte; bunun belgeyle tespiti gerekmektedir. Bu tespit, 1986 yılında kabul edilen Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Yeteneği Yönetmeliği m. 5^[92] uyarınca askerlik yükümlülerinin, askeri hastanede^[93] bir kurul önünde, psikolojik ve fiziki muayeneleri sırasında yapılmaktaydı.

Yönetmelikte bahsedilen nitelikte bir belge ile ispat, asker hastanelerindeki kurulların takdirine bırakılmıştı. Bu noktada, LGBTİ+ asker adayları cinsel açıdan, aktif livata yaşayan ve pasif livata yaşayan olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmekte; aktif kişiler, askerliğe elverişli sayılmaktaydı. Yalnızca pasif kişilerin, yönetmelikte yer alan açıklama doğrultusunda, askerlik ortamında sakıncalı bir durum yaratacağı kabul edilerek askerlikten muaf tutulmaları mümkün oluyordu. Bu durum da, bu kişilerin muayene edilerek, video ve fotoğraflar sunarak, pasif livata ilişki yaşadıklarını kanıtlamaları^[94] duru-

[92] Sağlık Muayenesi

Madde 5; “Yükümlülerin ilk sağlık muayeneleri Askerlik Kanunu gereğince son yoklama sırasında askerlik şubelerinde toplanan askerlik meclisindeki iki tabip (birisi sivil olabilir) tarafından aşağıdaki şekilde yapılır. 1) Ruh ve beden durumları ile ic organları dikkatle gözden geçirilir, nabız sayılır, kan basıncı ölçülür, çıplak olarak belirlenen boy ve kilolar tesbit edilir. Soluk alma ve vermedeki göğüs genişlikleri ve muayene sonunda bulunan hastalık ve arızalar kaydedilir. 2) Muayeneler sonunda karar verilemeyenlerle gözlem altında bulunmaları gerekenler en yakın askeri hastaneye gönderilir.”

[93] 669 sayılı 2016 tarihli KHK ile Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin ve askeri hastanelerinin Sağlık Bakanlığı'na devrinden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Sağlık Yeteneği Yönetmeliği m. 4 ile bu görev sivil hastanelere verilmiştir. Kanaatimizce, böyle bir konunun çözümünün sivil hekimlere bırakılması nesnel değerlendirme açısından yerindedir.

[94] Mevzuatta bu uygulamanın varlığını gösteren bir hüküm bulunamamıştır. Bununla birlikte, bu dönemde bu uygulamaya maruz kaldıklarını ifade eden pek çok kişinin röportajları ve gazete haberleri mevcuttur. Bunlardan bazıları için bkz. <http://www.radikal.com.tr/havat/pembe-teskere-nasil-alinir-951032/>. <https://m.bianet.org/bianet/print/58782-silahlı-kuvvetlerde-escinsel-karsitligi>. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/pembe-tezkere-almak-cok-zor-1479143>, <https://www.haberturk.com/medya/haber/728206-pembe-tezkere-belgesel-oldu>, <https://www.stgm.org.tr/artik-makyailli-fotograf-istenyor>; bu konuda BBC'nin çektiği 2012 tarihli belgesel için bkz. <https://www.bbc.co.uk/programmes/p00q864h>. Konunun dünya basınına yansarak sürekli eleştirilere maruz kalması nedeniyle bu uygulamadan vazgeçilerek, bireylere yalnızca psikolojik testler yapılması ve cinsel yönelimlerine dair sorular sorularak karar verilmesi uygulamasına geçilmiştir. Bu testlerden geçen bazı kişilere ilişkin röportaj ve haberler için bkz. <https://kaosgl.org/haber/pembe-tezkere-surecim-selam-ben-escinselim>, <https://www.demokrathaber.org/lgbti/pembe-tezkere-nasil-ahnir-h97405.html>. <https://www.demokrathaber.org/lgbti/tuncayin-pembe-tezkere-hikayesi-h97726.html>, (Erişim Tarihleri: 02.07.2021).

munda mümkündür.^[95] Bu ispat sistemi, insanlık onuruna açıkça aykırı olmasının yanında, özel hayatın gizliliği ilkesini^[96] de ihlal etmekteydi.^[97]

Buna ilişkin Askeri Yargıtay önüne gelen,^[98] sanığın, eşcinsel ve vicdani retçi olduğunu bildirerek askeri kıyafetler giymeyi reddettiği ve Askeri Ceza Kanunu m. 88^[99] nedeniyle ceza aldığı olayda mahkeme, böyle bir beyan üzerine, sanığın öncelikle askeri hastane sağlık kurulunca muayenesinin yapılarak eşcinselliğinin, askerliğe elverişsizliğine sebep olup olmadığının değerlendirilmesi gerektiğine; muayeneyi reddeden sanığın, askerliğe elverişli sayılacağına hükmetmiştir.

Yönetmeliğin hastalık ve arızalar listesinde 2013 tarihinde yapılan değişiklik ile çizelge m. 17/B(3) kaldırılmış; m. 17/D(3) “*cinsel kimlik ve davranış bozuklukları*” olarak; buna ilişkin açıklama ise “*bu fıkraya gireceklerin cinsel kimlik velveya davranış örüntülerinin tüm yaşamlarında ileri derecede belirgin olması ve askerlik ortamında sakıncalı bir durum yaratacağı ya da yarattığı tıbbi kanaatine varılması gerekir.*” olarak değiştirilmiştir. Bu açıklama, 2015 yılında “*cinsel tutum ve davranışları askerlik ortamında uyum ve işlevsellik sorunu yaratan ya da yaratacağı değerlendirilen olgular*” olarak değiştirilmiştir.

[95] KIRIT - GÜNEL, s. 48, dn. 39.

[96] Anayasa md. 20; “*Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz.*”

[97] ÇINAR Özgür Heval, “*Uluslararası Hukuk Çerçevesinde, Avrupa Birliği ’nde ve Türkiye ’de Vicdani Ret*”, TBB Dergisi, S. 72, 2007, s. 106.

[98] Daireler Kurulu, E. 2006/84, K. 2006/62, T. 09.03.2006, <https://legalbank.net/>, (Erişim Tarihi: 30.06.2021).

[99] İtaatsizlikte ısrar edenlerin cezası:

Madde 87 - “*1. Hizmete ilişkin emri hiç yapmayan asker kişiler bir aydan bir seneye kadar, emrin yerine getirilmesini söz veya fiili ile açıkça reddeden veya emir tekrar edildiği halde emri yerine getirmeyenler, üç aydan iki seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. 2. Yukarıdaki fıkrada yazılı suçlar seferberlikte yapılırsa beş ve düşman karşısında yapılırsa on seneye kadar ağır hapis cezası hükümlenir.*”

Toplu asker karşısında veya hizmetten savuşmak için veya silahlı iken yapılan itaatsizliğin cezaları:

Madde 88 - “*87’nci maddede yazılı itaatsizlik suçlarını; toplu asker karşısında yahut silah başı emrine karşı veya silahlı iken veya hizmetten kısmen veya tamamen sıyrılmak kastı ile yapanlar altı aydan beş seneye kadar hapis, seferberlikte beş seneye kadar ağır hapis ve düşman karşısında on seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar.*”

2016 yılında kabul edilen Türk Silahlı Kuvvetleri, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Sağlık Yeteneği Yönetmeliği m. 5/(b), arıza ifadesini metninden çıkararak, birtakım hastalığa sahip kişilerin, askerliğe elverişli olmadığını kabul etmiştir. Gönderme yaptığı hastalıklar listesinden, ruh sağlığı ve hastalıkları başlıklı m. 17/D(4) yukarıda bahsi geçen eski yönetmelik maddesinin 2015 değişikliğini aynen korumuştur.

1973 yılında Amerikan Psikiyatri Derneği tarafından,^[100] 1992 yılında da Dünya Sağlık Örgütü tarafından,^[101] eşcinselliğin, bir hastalık olmadığı kabul edilmiştir. Önceden, bir cinsel kimlik bozukluğu olarak değerlendirilen transseksüellik, 2013 yılında Amerikan Psikiyatri Derneği tarafından,^[102] cinsel kimlikten yakınma (hoşnut olmama); 2018 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından^[103] cinsiyet uyumsuzluğu olarak kabul edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında, denebilir ki, eski uygulamaları insanlık dışı olan TSK'nın, bunlardan bir miktar dahi olsa vazgeçmesi, olumlu bir adımdır. Ancak, kişilerin özel hayatı konusunda sorma, söyletme politikasını devam ettiren^[104] ve uluslararası tıp literatürünü görmezden gelen askeriye, LGBTİ+ bireyler konusunda hala çağın çok gerisindedir.

[100] DRESCHER Jack, “*Out of DSM: Depathologizing Homosexuality*”, Behavioral Sciences, Vol. 5, N. 4, Switzerland 2015, s. 565.

[101] DAVIES Dominic (Çev. Gökçe Elif SARIDOĞAN), “*Cinsel Yönelim*” 2012, s. 2, http://www.pinktherapy.com/portals/0/downloadables/Translations/TUR_SexualOrientation.pdf, (Erişim Tarihi: 04.12.2020).

[102] Amerikan Psikiyatri Birliği DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı, (Çev. Ertuğrul KÖROĞLU), Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2013, s. 219.

[103] ASKEVIS LEHERPEUXA Françoise - DE LA CHENELIEREA Marie - BALEIGEA Antoine - CHOUCANEA Sarah - JEANNE MARTINC Marie - ROBLES GARCIAE Rebeca - FRESANE Ana - QUACHA Alexandre - STONAA Anne Claire - REEDE Geoffrey - ROELANDTA Jean Luc, “*Why and How to Support Depsychiatrisation of Adult Transidentity in ICD-11: A French Study*”, European Psychiatry, Vol. 59, 2019, s. 9; ICD-11 için bkz. https://icd.who.int/browse_11/l-m/en#/http%3a%2f%2fid.who.int%2fcd%2fentiv%2f411470068. (Erişim Tarihi: 04.12.2020).

[104] DURGUN Doğu, “*Ses, Sessizlik ve Politik Faillik: Türkiye 'de ve İsrail 'de Antimilitarizmin Cinsel Politikası*”, Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar Dergisi, S. 39-40, 2020, s. 58.

B. TÜRKİYE'DE VICDANI REDDİN GELİŞİM SÜRECİ

1989 yılında Tayfun Gönül'ün, İstanbul'da; 1990 yılında Vedat Zencir'in, İzmir'de öne sürdüğü vicdani ret açıklamaları, Türkiye'nin ilk vicdani ret açıklamalarıdır.^[105] Gönül ve Zencir, her şeyi göze alarak, Türkiye'de halihazırda görünmez bir biçimde var olan vicdani ret ve zorunlu askerlik sorununun görünür kılınmasına, tartışılmaya başlanmasına sebep olmuşlardır.^[106]

Gönül, mülga Türk Ceza Kanunu m. 155^[107] uyarınca halkı askerlikten soğutma suçundan hapis cezası almış; cezası, para cezasına çevrilmiştir. Zencir ise aynı suçtan açılan davada, vicdani açıklamalarının,^[108] ifade özgürlüğü çerçevesinde kaldığı gerekçesiyle beraat etmiştir.^[109]

[105] SPECK Andreas, “Support Antimilitarists in Turkey”, The Broken Rifle, No. 76, 2007, https://www.wri-irg.org/sites/default/files/public_files/br76-en.pdf. (Erişim Tarihi: 04.12.2020).

[106] ÜSTERCİ Coşkun -YORULMAZ Uğur, “Türkiye’de Vicdani Ret” içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 218.

[107] 765 sayılı Türk Ceza Kanunu m. 155; “Geçen maddelerde yazılı olan ahval haricinde kanunlara karşı gelmeğe halkı teşvik ile memleketin emniyetine tehlike iras edecek surette makale neşir edenler veya halkı askerlik hizmetinden soğutmak yolunda neşriyatta veya telkinatta bulunanlar yahut umumi bir içtimada veya nasın toplandığı yerlerde bu suretle nutuk irat edenler iki aydan iki seneye kadar hapis olunur ve bunlardan yirmi beş linadan iki yüz linaya kadar ağır cezayı nakdi alınır.”

[108] “Ben Vedat Zencir. Şiddeti, emir alıp vermeyi yaşantıma almamaya niyetli ve kararlı bir insanım. Yaşantımı, birtakım ahlaki ilkeler doğrultusunda devam ettirmeye özen gösteriyorum. Bunun için yaşam anlayışımla çelişecek kurum, kuruluş ve işlerde bulunmuyorum. 20 yaşımdan beri kendimi ne zaman askere alınmış düşünsem veya bunun rüyasını görsem mide krampları geçiriyorum. Emir alıp vermek benim kişiliğimle, duygularımınla hiç bağdaşmayan bir şey. Hele kendimi, tanımadığım insanları öldürmeye hazır düşünmek, bu hiçbir şekilde kabul edemeyeceğim bir durum. İnsan benim için dinsel boyutta kutsal bir varlık değil; fakat ben insana tanrısal bir yüklem yapmadan her insanın yaşamını en az kendiminki kadar kutsal buluyorum. Bu yüzden de gerekçesi ne olursa olsun, öldürmeye yönelik herhangi bir yapı içinde bulunamam. Kendi değerlerim doğrultusunda yaşamak benim en doğal hakkım. Üstelik benim değerlerim gayet safiyane şeyler. Şiddet istemiyorum. Emir alıp vermek istemiyorum. Şimdi bunun dışında bir davranışa zorlanmamı da doğrusu hiç aklım almıyor.” Bkz. BAŞKENT, Vicdani Ret Açıklamaları Almanacağı (1989-2010), s. 13.

[109] BAŞKENT, Vicdani Ret Yazıları, s. 106.

İlerleyen süreçte başka kişiler tarafından da vidani ret açıklamaları yapılmıştır. 1992 senesinde verilen bir içtihadı birleştirme kararı^[110] ile, askerlik hizmeti yapması gereken döneme girdiği halde askere gitmeyen kişilerin, askeri mahkemede yargılanması gerektiğine karar verilmiştir. Karar, bu durumda bulunan vidani retçilerin de askeri mahkemelerde yargılanacağı anlamında değerlendirilmiştir.^[111]

1995 yılında Osman Murat Ülke, kendisine gelen askerliğe çağrı kağıdına karşı vidani reddini açıklayarak tutuklanmıştır. Türkiye’de vidani reddin gerek gazeteci ve yazarlar, gerekse basın yoluyla, gerçek anlamda ülke çapında duyulması bu olayla gerçekleşmiştir.^[112] 1997 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na taşınan, 1998’de AİHM’de devam ederek sonuçlanan bu dava, vidani ret konusunda AİHM önüne gelmiş en önemli dava olma sıfatını haizdir.^[113]

Ülke, vidani ret açıklamasıyla, halkı askerlikten soğutma suçundan hapis cezasına çarptırılmış, cezası tamamlanınca askere sevk edilmiştir. Burada, üniforma giymeyi reddederek Askeri Ceza Kanunu m. 87^[114] uyarınca hapis cezası almış; cezaevinde mahkûm kıyafeti giymeyi reddettiği için ayrıca 15 gün ziyaretçi yasağı cezası almış; cezası tamamlanınca tekrar askere sevk edilmiş ve burada yeniden üniforma giymeyi reddederek yeniden hapis cezasına çarptırılmıştır. Toplamda sekiz farklı mahkûmiyet kararıyla 710 gün hapis cezasına çarptırılmıştır. En son 1998 yılında aldığı mahkeme kararı üzerine yakalanmamış ve bu tarihten sonra, yakalanmamak için tüm resmî kurumlarla ilişkisini kestiği, kız arkadaşıyla evlenemediği ve çocuğunu hukuken tanıyamadığı bir sivil ölüm içerisine düşmüştür.^[115]

[110] Askeri Yargıtay, E. 1992/3, K. 1992/1, T. 20.03.1992, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21264.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.19.2021).

[111] MIZRAK, s. 131.

[112] ÜSTERCİ - YORULMAZ, s. 221.

[113] BOYLE Kevin (Çev. Defne ORHUN), “Uluslararası Hukukta Vidani Ret ve Osman Murat Ülke Davası” içinde Çarklardaki Kum: Vidani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 274.

[114] İtaatsizlikte ısrar edenlerin cezası:

Madde 87 - “1. Hizmete ilişkin emri hiç yapmayan asker kişiler bir aydan bir seneye kadar, emrin yerine getirilmesini söz veya fiili ile açıkça reddeden veya emir tekrar edildiği halde emri yerine getirmeyenler, üç aydan iki seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. 2. Yukarıdaki fıkrada yazılı suçlar seferberlikte yapılırsa beş ve düşman karşısında yapılırsa on seneye kadar ağır hapis cezası hükümlenir.”

[115] BOYLE, s. 276-277.

AİHM, Bayatyan Kararı'ndan önce verdiği buna benzer tüm kararlarda olduğu gibi, 2006 yılında verdiği Ülke Kararı'nda da AİHS m. 9'un vicdani ret noktasında değerlendirilmesine gerek bulunmadığını belirterek, AİHS m. 3^[116] uyarınca onur kırıcı muameleden ihlal kararı vermiştir.^[117]

2001 yılında vicdani retçi olduğunu açıklayan Mehmet Tarhan 2005 yılında yakalanarak askeri birliğine götürülmüş, burada askeri üniforma giymeyi reddederek 4 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Kararın temyiz edilmesiyle tahliye edilerek askeri birliğe yollanan Tarhan, firar etmiştir. Bunun üzerine hakkında yeniden dava açılan Tarhan, yakalanmamakla birlikte, davası hala derdestken AİHM'e başvurmuştur. AİHM, 2012 yılında verdiği kararda AİHS m. 3 uyarınca işkence yasağı ve AİHS m. 9 uyarınca din, vicdan ve düşünce özgürlüğünün ihlali kararı vermiştir.^[118]

C. HALKI ASKERLİKTEN SOĞUTMA SUÇU

1. Genel Olarak

TCK m. 318 Halkı Askerlikten Soğutma Suçu, kanunun “Millete ve Devlete Karşı Suçlar” başlıklı kısmının “Milli Savunmaya Karşı Suçlar” başlıklı bölümünde düzenlenmiştir.

2013 yılında yapılan değişiklikten önce suç şu şekildeydi:

“(1) Halkı askerlik hizmetinden soğutacak etkinlikte teşvik veya telkinde bulunanlara veya propaganda yapanlara altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.

(2) Fiil basın ve yayın yolu ile işlenirse ceza yarısı oranında artırılır.”

Suçun seçimlik hareketleri içerisinde yer alan propaganda yapma, sınırları çok geniş ve belirsiz^[119] bir kavram olduğu için bu haliyle suç, salt vicdani ret açıklamalarının hepsini cezalandırmaya elverişliydi. Bu nedenle, vicdani retçi olduğunu ifade etmek suretiyle askere gitmeyen bir kişinin,

[116] AİHS m. 3; “Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz.”

[117] Ülke v. Türkiye, 24.01.2006, Başvuru No. 39437/98, <https://hudoc.echr.coe.int/tur#!%22itemid%22:r%22001-125275%22H>. (Erişim Tarihi: 19.06.2021).

[118] Tarhan v. Türkiye, 17.07.2012, Başvuru No: 9078/06; AİHM'in aynı yönde verdiği bir diğer karar bkz. Savda v. Türkiye, 12.09.2012, Başvuru No. 42730/05, <https://hudoc.echr.coe.int/> (Erişim Tarihi: 19.06.2021).

[119] GÜRGEN Haluk, “Propaganda”, Kurgu Dergisi, C. 8, S. 2, 1990, s. 137.

iki farklı fiili, iki farklı suç oluşturuşordu. Bunlardan ilki, vıcdani ret açıklamasının kendisi bir propaganda teşkil ettiğı için halkı askerlikten soğutma suçu; diğeri, Askeri Ceza Kanunu'nda bir suç olarak düzenlenmiş,^[120] askere gitmeme fiiliydi.^[121]

Madde bu şekliyle, ordu-millet anlayışını gözler önüne sermekteydi. Çünkü askerlikten soğutmaya yönelik teşvik veya telkin eylemlerinin yanında, salt buna yönelik propaganda da suç oluşturmaktaydı. Propagandanın suç sayılması, askerliğe aykırı her türlü düşünce açıklamasının suç oluşturmamasına anlamına gelmekte olup, bu konuda antidemokratik bir yapı ortaya koymaktaydı. Nitekim değişiklik öncesinde bu madde, vıcdani ret açıklamalarının azalmasına yol açmamış; aksine, bu söylemlerin seslerinin daha çok duyulmasına sebep olmuştur.^[122]

2013 yılında madde şu şekilde değiştirilmiştir:

“(1) Askerlik hizmetini yapanları firara sevk edecek veya askerlik hizmetine katılacak olanları bu hizmeti yapmaktan vazgeçirecek şekilde teşvik veya telkinde bulunanlara altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.

(2) Fiil, basın ve yayın yolu ile işlenirse ceza yarısı oranında artırılır.”

2013 değişikliğiyle kanuni tipin sınırlarının daraldığı, suçun oluşumunun zorlaştığı söylenebilir. Öncelikle kanun koyucu, suçun seçimlik hareketlerinden, propaganda yapmayı çıkarmıştır. Bu durumda suç, aşağıda ele

[120] Askeri Ceza Kanunu m. 63/1; “1 - Barışta, 1111 sayılı Askerlik Kanununun 89 uncu maddesi uyarınca haklarında verilen idari para cezası kesinleştikten sonra kabul edilecek bir özrü olmadan, a) Yoklama kaçaklarından birlikte yoklamaya tabi oldukları doğumluların yurt genelinde normal sevk yılı içindeki son kafilesi gönderilmiş bulunanlar için, son kafilenin gönderilmesi tarihinden, b) Bakaya kalanlar için, bakaya kaldıkları tarihten, c) İhtiyat erattan çağrılıp da birlikte işleme tabi olduğu kişiler gönderilmiş bulunanlar için, en son gönderilme tarihinden, d) Yoklama kaçağı, saklı veya bakaya olup olmamasına bakılmaksızın askerlik şubesinde sevk edildiği kıtasına katılmayan veya geç katılanlar için, kendilerine tanınan kanuni yol süresinin bitiminden, itibaren dört ay içinde gelenler altı aya kadar, yakalananlar iki aydan altı aya kadar; dört aydan sonra bir yıl içinde gelenler iki aydan bir yıla kadar, yakalananlar dört aydan bir yıla kadar; bir yıldan sonra gelenler dört aydan iki yıla kadar, yakalananlar altı aydan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.”

[121] BAŞKENT, Vıcdani Ret Yazıları, s. 100.

[122] ALKAN Hilal - ZEYBEK Sezai Ozan, “Citizenship and Objection to Military Service in Turkey” in Routledge Handbook of Global Citizenship Studies, Taylor&Francis Group, London and New York, 2014, s. 470.

alınacağı gibi hala soyut tehlike suçu olmakla birlikte, artık, tek başına vicdani ret açıklaması cezalandırılmamaktadır. Kişi, askerlik yükümlülerinin, askerlik görevinden kaçınmalarına sebebiyet verecek boyutta açıklamalarda bulunmadan, bir diğer deyişle, ifade özgürlüğü sınırları içerisinde kalarak, sadece vicdani retçi olduğunu beyan ettiğinde suçun faili olmamaktadır.

2. Hukuki ve Maddi Konu

Suçun hukuki konusunun, gerekçesinden^[123] kaynaklı olarak^[124] milli savunma hizmeti olduğu kabul edilmektedir.^[125] Hukuki konu, ceza normu ile, olası ihlallere karşı korunması amaçlanan hukuki varlık veya menfaattir.^[126] Halkı askerlikten soğutma suçu, millete ve devlete karşı suçlar arasında, milli savunmaya karşı işlenen bir suç olarak düzenlenmiştir. Toplumun, kanunun kullandığı biçimiyle milletin, olası bir tehdide karşı düzgün bir milli savunma hizmeti almasının, askerlik yükümlülerini askerlikten soğutarak engellenmemesinde yatan menfaat bu suçla korunan hukuki menfaattir.

Suçun oluşturan hareketin ve/veya etkilerinin üzerinde gerçekleştirildiği

[123] “Madde, halkı askerlik hizmetinden soğutacak etkinlikte, teşvik veya telkinde bulunmayı veya propaganda yapmayı cezalandırmaktadır. Vatanın düşman güçlerine karşı korunması bakımından her Türk vatandaşının askerlik hizmetini severek ve isteyerek yerine getirmesi şarttır. Esasen askerlik hizmetine yönelik duygu, vatandaşlığın zorunlu gereği olan vatana sadakat borcunun bir parçasını oluşturur. Söz konusu duyuguyu tahrip etmek veya zayıflatmak amacıyla vatandaşları askerlik hizmetlerinden soğutma yolunda teşvik veya telkinlerde bulunmayı veya propagandayı suç hâline getirmek suretiyle madde, milli savunmayı koruma amacını gütmektedir. Telkin ve teşvikin veya propagandanın askerî hizmetten soğutacak kuvvette olması koşulu ile söz, yazı, işaret, küçültücü imgeler veya bunların benzerleri marifetiyle yapılması suç oluşturacaktır. Teşvik veya telkin geniş sayıda kişilere yönelik olmayan fesatçı fiil olduğu hâlde propaganda çok daha geniş ve önceden belirli olmayan gruplara yönelik etkin telkin ve teşvikleri ifade etmektedir. Maddenin son fıkrasına göre, filin basın ve yayın yoluyla işlenmesi, ağırlaştırıcı nedendir.” Gerekece metni için bkz. <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/gerekeceler/turk-ceza-kanunu-madde-gerekeceleri/1>, (Erişim Tarihi: 03.07.2021).

[124] DEMİRAĞ Fahrettin, Türk Ceza Kanunu'nun Genel Hükümleri Işığında Askeri Ceza Kanunu, Seçkin Yay., Ankara, 2020, s. 202. Kaynak, 2020 basım olmakla birlikte, suçun 2013 değişikliğinden önceki halini incelemiştir. Bu nedenle kaynaktaki fikirler, suçun, değişiklik sonrası haline uyarlanarak metne aktarılmıştır.

[125] ARTUÇ Mustafa, Pratik Türk Ceza Kanunu, Adalet Yay., Ankara, 2019, s. 1581.

[126] TOROSLU Nevzat, Cürümlerin Tasnifi Bakımından Suçun Hukuki Konusu, AÜHFY, No. 273, Sevinç Mat., 1970, s. 87.

kişi veya nesne, suçun maddi konusunu oluşturur.^[127] Her ne kadar, doktrinde, sonucu olmayan sırf hareket suçlarının kural olarak maddi konusu olmadığı kabul edilse de;^[128] aşağıda ele alınacağı üzere bir sırf hareket suçu olan halkı askerlikten soğutma suçunun maddi konusu, kanaatimizce, fira- ra veya askerlik hizmetini yapmaktan vazgeçmeye teşvik veya telkin edilen askerlik yükümlüleridir. Zira suçu oluşturan hareket ve/veya etkiler bu kişiler üzerinde gerçekleşmektedir.

3. Fail ve Mağdur

Doktrinde bir görüş, suçun failinin yalnızca kamu görevlisi olabileceğini; bu nedenle suçun, özgü suç olduğunu kabul etmektedir.^[129] Madde metninde, suçun failini belirleyen bir ifade bulunmadığı gibi; failin, kamu görevlisi olmasını gerektirecek bir unsur da sayılmamıştır. Bu nedenle kanaatimizce, suç özgü suç olmayıp, faili herkes olabilir.

Doktrinde, halkı askerlikten soğutma suçunun mağdurunun, toplumdaki bireyler olduğu ifade edilmiştir.^[130] Halkı askerlikten soğutma suçu gibi, genel olarak, güvenliğe, barışa, çevreye karşı işlenen ve mağduru, kişi olarak belirlenemeyen suçların mağdurunun toplumdaki herkes olduğu kabul edilen bir görüştür.^[131] Halkı askerlikten soğutma suçunun mağdurunu, toplumdaki bireyler olarak belirleyen yukarıdaki görüş, bu genel görüşe paraleldir.

Suçun mağduru, suçun işlenmesi ile ihlal edilen varlık veya menfaatlerin hamilidir.^[132] İnceleme konusunu oluşturan suç, Türk Ceza Kanunu'nun, millete ve devlete karşı suçlar kısmının, milli savunmaya karşı suçlar bölümünde düzenlenmiştir. Milli savunma, devlet tarafından topluma, kanunun kullandığı ifadeyle millete sağlanan bir hizmettir.^[133] Dolayısıyla

[127] HAFIZOĞULLARI Zeki - ÖZEN Muharrem, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, US-A Yay., Ankara, 2018, s. 209.

[128] TOROSLU Nevzat - TOROSLU Haluk, Ceza Hukuku Genel Kısım, Ankara, 2019, s. 111.

[129] ARTUÇ, s. 1581.

[130] ARTUÇ, s. 1581.

[131] ÖZGENÇ İzzet, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Yay., Ankara, 2020, s. 226.

[132] KATOGLU Tuğrul, "Ceza Hukukunda Suçun Mağduru Kavramının Sınırları", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 61, 2012, s. 661.

[133] YILMAZ Halit, "Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Savunma Hizmeti", Ankara Üni-

halkı askerlikten soğutma suçunun işlenmesi halinde, ihlal edilen menfaatin sahibi, toplumdur. Bu nedenle, olası bir tehdide karşı, düzgün bir milli savunma hizmeti alması gereken, tek tek toplumu oluşturan bireyler değil toplumun kendisi,^[134] bu suçun mağdurudur. Bunun yanında, halkı askerlikten soğutma suçu nedeniyle somut olarak zarar gören bireyler, örneğin, askerlikten soğutulmasıyla, askerden kaçan, nöbetini tutmadığı gece gerçekleşen bir terör saldırısını üstlerine haber veremeyen kişinin bu hareketi nedeniyle, saldırı sonucu zarar gören kişiler, suçtan zarar gören olarak kabul edilmelidir.^[135]

Doktrinde bir görüş, halkı askerlikten soğutma suçu gibi mağduru belirsiz olan suçları, mağduru gayrimuayyen suçlar olarak adlandırarak, mağduru toplum olarak kabul etmektedir.^[136] Bu kullanım, aşağıda, zincirleme suç hükümlerinin, halkı askerlikten soğutma suçuna uygulanmasında işlevsel olacaktır.

4. Maddi Unsur

Suçun oluşması için gereken hareket, askerlik hizmetini yapanları firara sevk edecek veya askerlik hizmetine katılacak olanları, bu hizmeti yaptıran vazgeçirecek şekilde teşvik veya telkinde bulunmaktır.^[137] Teşvik, bir kişiyi, özendirme, kışkırtma, isteklendirme; telkin, bir kişiye bir görüşü benimsetmeye çalışma, aşılama olarak tanımlanmaktadır.^[138] Dolayısıyla, asker kaçaklığının Askeri Ceza Kanunu bağlamında bir suç olduğu^[139] dü-

versitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 54, S. 4, 2004, s. 375.

[134] Mağdurun, toplumdaki bireyler olarak kabul edilmesi halinde doğabilecek sorunlar için bkz. KATOĞLU, s. 684.

[135] Aynı yönde KATOĞLU, s. 684; YALÇIN SANCAR Türkan, “Yeni Türk Ceza Kanunu’nda ‘Zincirleme Suç’”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 70, 2007, s. 256.

[136] HAFIZOĞULLARI - ÖZEN, s. 209.

[137] DEMİRAĞ, s. 202; ARTUÇ, s. 1582.

[138] YILMAZ Ejder, Hukuk Sözlüğü, Yetkin Yay., Ankara, 2005, s. 695 ve 684.

[139] Madde 63 - “1 - Barışta, 25/6/2019 tarihli ve 7179 sayılı Askeralma Kanununun 24 üncü maddesi uyarınca haklarında verilen idari para cezası kesinleştikten sonra söz konusu Kanunun 23 üncü maddesinde belirtilen mazeretlerden birisi bulunmaksızın, a) Yoklama kaçaklarından birlikte yoklamaya tabi oldukları doğumlarının yurt genelinde normal sevk yolu içindeki son kafilesini gönderilmiş bulunanlar için, son kafilenin gönderilmesi tarihinden, b) Bakaya kalanlar için, bakaya kaldıkları tarihten, c) İhtiyat erattan çağrılıp da birlikte işleme tabi olduğu kişiler gönderilmiş bulunanlar için, en son gönderilme tarihinden, d) Yoklama kaçağı, saklı veya bakaya olup olmamasına

şünüldüğünde, halkı askerlikten soğutma suçu failinin hareketinin, Türk Ceza Kanunu'nda yer alan azmettirme veya yardım etmeye ilişkin şartları taşıması gerektiği söylenebilir.

Halkı askerlikten soğutma suçunun oluşması için, askerlik hizmetini yapan kişilerin firar etmesi veya askerlik yükümlülerinin bu hizmetten vazgeçmesi neticesinin oluşması gerekmez. Bu nitelikte teşvik veya telkinde bulunmuş olması, suçun oluşumu için yeterlidir.^[140] Dolayısıyla failin, azmettirme veya yardım etmeden sorumluluğu gündeme gelmeyecek olup; yalnızca, suçun hareket unsurunun belirlenmesi açısından bu hükümlerin şartlarından yararlanılabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Teşvik veya telkin, mutlaka aktif bir hareketi gerektirdiği için suç yalnızca icrai davranışla işlenebilir.^[141] Doktrinde, suçun, yalnızca teşvik veya telkin şeklinde işlenebileceğinin belirlenmesi nedeniyle, bağlı hareketli suç olduğu^[142] fikri de; bunların seçimlik hareketler olması nedeniyle suçun, seçimlik hareketli suç olduğu görüşü de kabul edilmektedir.^[143] Kanımızca, teşvik ve telkin -değişiklik öncesi, propaganda yapmak da bu hareketlerden biriydi- suçun seçimlik hareketleridir.

Suça ilişkin kullanılan ifadelerin, kişileri askerlikten soğutmaya elverişli olması gerekmektedir.^[144]

bakılmaksızın askerlik şubesince sevk edildiği kıtasına katılmayan veya geç katılanlar için, kendilerine tanınan kanuni yol süresinin bitiminden, itibaren dört ay içinde gelenler altı aya kadar, yakalananlar iki aydan altı aya kadar; dört aydan sonra bir yıl içinde gelenler iki aydan bir yıla kadar, yakalananlar dört aydan bir yıla kadar; bir yıldan sonra gelenler dört aydan iki yıla kadar, yakalananlar altı aydan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. 2 - Seferberlikte birinci fıkrada yazılı olanlarla ruhsatlılardan sevk gününün bitmesinden itibaren yedi gün içinde gelenler bir aydan bir seneye, elde edilenler dört aydan iki seneye kadar, yedi günden sonra üç ay içinde gelenler iki seneden aşağı olmamak üzere elde edilenler üç seneden aşağı olmamak üzere hapis, üç aydan sonra kendiliğinden gelenler beş seneden az olmamak üzere ağır hapis, elde edilenler ölüm cezasına mahkum edilirler. Az vahim hallerde ölüm cezası yerine müebbet veya on seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası verilir ve diğer hallerde gösterilen cezalar yarıya indirilir.”

[140] DEMİRAG, s. 202.

[141] ARTUÇ, s. 1581.

[142] ARTUÇ, s. 1581.

[143] DEMİRAG, s. 202.

[144] ARTUÇ, s. 1582.

AİHM'in verdiği önemli bir karara konu olan olayda 2006 yılında İsraili vicdani retçileri desteklemek amacıyla bir grup, basın açıklaması yapmıştır. Açıklamada "Amir Paster 'Lübnan'da sivillere zarar veren operasyonlarda görev almak istemiyorum' dediği için yirmi sekiz gün hapis cezasına mahkûm edildi. Dünyanın her yerinde, insanlar egemenlerce birbirini öldürmeye zorlanıyor ve öldürmeyi reddedenler ise hapis cezalarıyla korkutulmaya çalışılıyor. Daha iki gün önce onlarca çocuk, İsrail uçaklarından atılan bombalarla öldürüldü. Sürmekte olan çatışma, abluka ve işgale, antimilitarist etkinlik ve tarzda son verilebilir. Savaşların önüne geçmek, insan kaynakları kurutulmadan mümkün değil. İtzik Shabbat ve Amir Paster'in her zaman yanında olacağımızı belirtiyoruz. Savaş karşıtları susmadılar ve susmayacaklar. Paster derhal serbest bırakılmalı, Lübnan ablukası ve saldırısına son verilmelidir. Herkesi askerliği reddetmeye çağırıyoruz." ifadeleri kullanılmıştır. 2008 yılında, açılan davada mahkeme, sanığın, askere gitmeme çağrısının, kişileri, askerlikten soğutmaya elverişli teşvik niteliğinde olduğu gerekçesiyle suçun oluştuğuna hükmetmiştir. Yargıtay'ca onanan karar^[145] AİHM'e taşınmıştır. Savda davasında^[146] mahkeme AİHS m. 10 uyarınca ifade özgürlüğünden ihlal kararı vermiştir.

2011 yılında verilen bir kovuşturmayaya yer olmadığı kararında,^[147] halkı askerlikten soğutma suçuna vücut verecek ifadelerin, AİHM içtihadı ışığında, şiddet içermesi, toplum için ağır ve kesin bir tehlike oluşturması gerektiği belirtilmiştir. İfadelerin yanlış, rahatsız edici, kaygılandırıcı, karşıt ve ölçüsüz olmasının, suçun oluşumu için yetmediği; şiddet içermediği müddetçe çoğunluğun görüşüne aykırı olan görüşlerin, halkı askerlikten soğutma suçunu oluşturmaya elverişli olmadığı kabul edilmiştir.

Bir başka yargı kararına konu olan olayda üniversite kampüsünde 50-60 kişilik bir grup önünde "Bu topraklar 25 yıldır kardeşin kardeşi öldürdüğü kirlili bir savaşa tanıklık ediyor. Bu savaşı sürdürmeyi reddediyoruz. Askere gitme, kardeş kanı dökme. Bu savaşı sürdürmeyeceğiz. Ellerimize zorla tutuşturduğunuz silahları ateşlemeyeceğiz. Asker ocağına zorla teslim olmayacağız."

[145] Karar içerikleri için bkz. *Savda v. Türkiye*, 15.11.2016, Başvuru No. 2458/12, <https://www.hukukturk.com/Goster?v=HVzS5PN3IY4>, (09.07.2021).

[146] *Savda v. Türkiye*, 15.11.2016, Başvuru No. 2458/12, <https://www.hukukturk.com/Goster?v=HVzS5PN3IY4>, (09.07.2021). Başvurucunun, AİHM'e iki başvurusu mevcuttur; diğer başvurusuna s. 25, dn. 119'da yer verilmiştir.

[147] Karar içeriği için bkz. *Savda v. Türkiye*, 15.11.2016, Başvuru No. 2458/12, <https://www.hukukturk.com/Goster?v=HVzS5PN3IY4>, (09.07.2021).

ifadeleriyle açıklama yapan kişi hakkında halkı askerlikten soğutma suçundan dava açılmıştır. Mahkeme, bu ifadelerin, toplumu incitecek nitelikte olmakla birlikte, halkı askerlikten soğutma suçu açısından elverişli olmadığına, kastın bulunmadığına karar vererek; Anayasa m. 25 düşünce ve kanaat hürriyeti, md. 26 düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti ile AİHS m. 10 ifade özgürlüğü uyarınca beraate hükmetmiştir.^[148] Karar, 2014 tarihinde Yargıtay tarafından onanmıştır.^[149]

Suçun neticesi bakımından, doğalcı anlayış^[150] esas alındığında, neticesi olmayan halkı askerlikten soğutma suçunun, sırf hareket suçu olduğu; hukuki anlayış^[151] esas alındığında, oluşması için koruduğu hukuki menfaatin tehlikeye düşmesi yeterli olan suçun bir tehlike suçu olduğu söylenebilir. Ayrıca barındırdığı tehlike, kanuni tipte somut olarak belirlenmemiş olup harekette örtülü olarak varlığı kabul edildiği için,^[152] bir soyut tehlike suçudur.

İkinci fıkrada hareketin basın ve yayın yoluyla gerçekleştirilmesi, nitelikli hal olarak belirlenmiştir. TCK m. 6/g uyarınca basın ve yayın yolundan, her türlü yazılı, görsel, işitsel ve elektronik kitle iletişim aracıyla yapılan yayınlar anlaşılmalıdır. Bu nedenle örneğin, sosyal medya üzerinden, askerlik yapanları firara sevk edecek veya askerlik yükümlülerini askerlikten vazgeçirecek boyutta teşvik veya telkin içeren paylaşımlar yapan kişiler, halkı askerlikten soğutma suçunun nitelikli halinden sorumlu olacaktır.

Sosyal medya hesaplarına “Bütün asker kaçakları benim kahramanımdır ” ve “Askere gitme diskoya git” yazdığı paylaşımlar yapan bir vicdani retçi, 2019 yılında hakkında açılan, halkı askerlikten soğutma suçundan,

[148] ARTUÇ, s. 1583.

[149] 9. CD, Esas No. 2014/710, Karar No. 2014/12383, T. 09.12.2014, <https://karararama.yargitav.gov.tr/YargitavBilgiBankasiIstemciWeb/>. (Erişim Tarihi: 09.07.2021).

[150] Doğalcı anlayışa göre, netice, insan davranışına nedensellik bağıyla bağlı olarak dış dünyada oluşan ve hukuk düzeni tarafından cezai yaptırım bağlanan değişikliklerdir. Buna göre suçlar, neticeli ve neticesiz suçlar olarak ikiye ayrılır. Bkz. TOROSLU N. - TOROSLU H., s. 141-142.

[151] Hukuki anlayışa göre netice, bir davranışla, suçla korunan hukuki menfaatin veya varlığın ihlal edilmesidir. Bu doğrultuda, tamamlanması için koruduğu varlık veya menfaatin tahrip edilmesi gereken suçlar zarar suçları; tehdit edilmesi gereken suçlar tehlike suçlarıdır. Bkz. TOROSLU N. - TOROSLU H., s. 143.

[152] TOROSLU N. - TOROSLU H., s. 146.

suçun oluşmadığı gerekçesiyle beraat etmiştir.^[153]

Suçun oluşumu için, bir hukuka uygunluk nedeni bulunmaması gerekir. Genel hukuka uygunluk nedenleri, kanuni tipte belirlenen yapıya uygun olmak kaydıyla her suç için mümkündür.^[154] Halkı askerlikten soğutma suçu bakımından uygulanabilecek hukuka uygunluk nedeni olarak, TCK m. 26/1 hakkın kullanılması düşünülebilir. Bu doğrultuda, ifade özgürlüğü içerisinde kalan yorumlar hukuka uygundur.

Özel hukuka uygunluk nedenleri^[155] arasından, halkı askerlikten soğutma suçu için basın özgürlüğü düşünülebilir. Basın özgürlüğü^[156] içerisinde yer alan bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma hakları kapsamında kalan ifadeler bu suç oluşturmaz.^[157] Her ne kadar basın özgürlüğünün, konumuz itibariyle suç işlenmesinin önlenmesi amacıyla kısıtlanabilmesi mümkünse de; bu kısıtlama, hakkın kullanımını ortadan kaldıracak şekilde yorumlanamaz.^[158]

2006 yılında AİHM, önüne gelen davasında,^[159] asker uğurlama törenlerini, askerlikteki ölüm ve yaralanmaların görmezden gelindiği gerekçesiyle eleştirerek mülga TCK uyarınca halkı askerlikten soğutma su-

[153] <https://bianet.org/1/139/210503-vicdani-retci-isik-a-halki-askerlikten-sogutmaktan-beraat>, (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

[154] HAFIZOĞULLARI - ÖZEN, s. 213.

[155] Genel ve özel hukuka uygunluk nedenleri ayrımı için bkz. HAFIZOĞULLARI - ÖZEN, s. 213 ve 229.

[156] Anayasa md. 28; “*Basın hürdür, sansür edilemez. Basımevi kurmak izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz. Devlet, basın ve haber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır. Basın hürriyetinin sınırlandırılmasında, Anayasanın 26 ve 27’nci maddeleri hükümleri uygulanır. Devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletle bölünmez bütünlüğünü tebdit eden veya suç işlemeye ya da ayaklanma veya isyana teşvik eder nitelikte olan veya Devlete ait gizli bilgilere ilişkin bulunan her türlü haber veya yazıyı, yazanlar veya bastırılanlar veya aynı amaçla, basanlar, başkasına verenler, bu suçlara ait kanun hükümleri uyarınca sorumlu olurlar.*”

[157] ARTUÇ, s. 1582.

[158] CEBRE Ayvaz, “*Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak Haber Verme Hakkı*”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, S. 7, 2016, s. 296.

[159] *Ergin v. Türkiye*, 04.05.2006, Başvuru No. 47533/99, https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:r%22ahmet%20ergin%22,%22documentcollectionid%22:r%22_2GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:r%22001-75327%22n, (Erişim Tarihi: 03.07.2021).

çundan^[160] hüküm giyen bir gazete yazarı, bu yazısında, derhal askerden kaçmaya yönlendirmeyi amaçlamadığını ifade etmiştir. Mahkeme, “*yazıda kullanılan sözcüklerin, askerlik hizmeti aleyhinde çağrışımlar uyandırır da şiddet kullanımım, silahlı direnişi veya isyanı teşvik etmediğini ve söylemlerin, nefret içermediğini*” bu nedenle halkı askerlikten soğutma suçundan hüküm giyen pasifist aktivist yazarın ifade özgürlüğünün ihlal edildiği kararını vermiştir. Mahkeme, aynı yıl önüne gelen Düzgören davasında^[161] da yukarıda bahsolunan Osman Murat Ülke’nin vıcdanı ret açıklamalarını içeren broşürleri dağıtan kişinin aldığı halkı askerlikten soğutma suçu için aynı yönde karar vermiştir.

Bir askeri kışla önünde 20 kişilik bir gruba hitaben “vıcdanı ret bir hak-tır” başlıklı bir bildiri okuyan sanık, 2009 yılında, halkı askerlikten soğutma suçundan ceza almıştır.^[162] Temyiz üzerine, 2012 yılında Yargıtay,^[163] sanığın konuşması bir bütün olarak incelendiğinde, ifadelerin, Anayasa m. 26 düşüneyi açıklama ve yayma hürriyeti ile AİHS md. 10 ifade hürriyeti kapsamında kaldığına hükmederek yerel mahkeme kararını bozmuştur.

Halkı askerlikten soğutma suçundan açılan 2012 tarihli bir davada^[164] mahkeme, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi m. 18 ve 19^[165] uyarınca,

[160] Madde 155; “*Geçen maddelerde yazılı olan ahval haricinde kanunlara karşı gelmeğe halkı teşvik ile memleketin emniyetine tehlike iras edecek surette makale neşir edenler veya halkı askerlik hizmetinden soğutmak yolunda neşriyatta veya telkinatta bulunanlar yahut umumi bir içtimada veya nasın toplandığı yerlerde bu suretle nutuk irat edenler iki aydan iki seneye kadar hapis olunur ve bunlardan yirmi beş liradan iki yüz liraya kadar ağır cezayı nakdi alınır.*”

[161] *Düzgören v. Türkiye*, 09.11.2006, Başvuru No. 56827/00, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-121052%22%7D>. (Erişim Tarihi: 03.07.2021).

[162] Üsküdar 1. Sulh Ceza Mahkemesi, Esas No. 2008/790, Karar No. 2009/189, T. 18.03.2009, <https://legalbank.net/belge/y-9-cd-e-2010-9516-k-2012-2305-t-22-02-2012/1321346/%22halk%4%b1+askerlikten+so%4%9fntma.%22>. (Erişim Tarihi: 06.07.2021).

[163] 9. CD, Esas No. 2010/9516, Karar No. 2012/2305, T. 22.02.2012, <https://1egalbank.net/belge/v-9-cd-e-2010-9516-k-2012-2305-t-22-02-2012/1321346/%22halk%4%b1+askerlikten+so%4%9fntma.%22>. (Erişim Tarihi: 06.07.2021).

[164] Karar içeriği için bkz. *Savda v. Türkiye*, 15.11.2016, Başvuru No. 2458/12, <https://www.hukukturk.com/Goster?v=HVzS5PN3IY4>, (09.07.2021).

[165] Madde 18; “*Herkesin düşünce, vıcdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, din veya topluca, açık olarak ya da özel biçimde öğrenim, uygulama, ibadet ve dinsel törenlerle açığa vurma özgürlüğünü içerir.*”

Madde 19; “*Herkesin düşünce ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak düşün-*

bir düşünce tarzını bir başkasına zorunlu kılmanın imkânsız olduğu gerekçeyle halkı askerlikten soğutma suçundan beraat hükmü vermiştir.

2013 tarihli bir diğer beraat kararı verilen davada,^[166] mahkeme tarafından, vicdani retçi statüsünün kabul edilmesi taleplerinin, TCK m. 318'e dahil olmadığı ifade edilmiştir.

2016 yılında, vicdani ret öne sürerek, halkı askerlikten soğutma fiillerinin suç olamayacağını, kendisinin değil, medyada dolaşan asker fotoğraflarının ancak halkı askerlikten soğutabileceğini söyleyen bir kişi beraat etmiştir.^[167]

2017 yılında vicdani ret öne sürmelerinin akabinde, halka açık vicdani ret atölyeleri düzenleyen iki kişi, haklarında açılan halkı askerlikten soğutma suçundan beraat etmiştir.^[168]

Buna göre, Yargıtay'ın ve yerel mahkemelerin, halkı askerlikten soğutma suçu bakımından *Ergin ve Düzgören* davalarındaki AİHM içtihadını kabul ettiği söylenebilir.

5. Manevi Unsur

Doktrinde bir görüş,^[169] suçun manevi unsurunu genel kast olarak belirleyerek; suçun, taksirle işlenememekle birlikte olası kastla işlenmesinin de mümkün olduğunu kabul etmiştir.

Kanaatimizce bir soyut tehlike suçu olarak halkı askerlikten soğutma, özel kastla işlenebilen bir suçtur. Askerlik hizmeti yapanları firara sevk edecek veya askerlik hizmetini yapacak olan bireyleri askere gitmekten alıkoyacak boyutta bir fiilin, fail tarafından gerçekleştirilmiş olması ve bu fiillerin bu amaç doğrultusunda, bu saiklerle yapılması gerekmektedir. Suçun oluşumuna sebebiyet veren bu saik, aynı zamanda kişinin eylemlerini,

celerinden dolayı rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın, bilgi ve düşünceleri her yoldan araştırmak, elde etmek ve yaymak hakkını gerekli kılar.”

[166] Karar içeriği için bkz. *Savda v. Türkiye*, 15.11.2016, Başvuru No. 2458/12, <https://www.hukukturk.com/Goster?v=HVzS5PN3IY4>, (09.07.2021).

[167] <http://www.diken.com.tr/halki-askerlikten-sogutmak-suc-degil-diyen-vicdani-retci-aru-beraat-etti/>, (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

[168] <https://vicdaniaret.org/necdet-encu-ve-vannis-vasilis-vavlali-halki-askerlikten-sogutma-sucundan-beraat-etti/>. (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

[169] ARTUÇ, s. 1583.

ifade özgürlüğü alanından çıkararak, suç alanına sokan unsurdur.

Özel kast belirlenirken failin kişisel konumu, hareketin ne şekilde ve hangi ortamda gerçekleştirildiği;^[170] suçun işlendiği yer, zaman, hareketin gerçekleştirilme amacı gibi hususlar^[171] göz önünde bulundurulabilir. Halkı askerlikten soğutma suçundan beraat verilen ve Yargıtay'ın da onadığı kararda,^[172] mahkeme hareketin gerçekleştirildiği yer, zaman, hitap edilen topluluk, sanığın sosyo-politik konumu ve toplum üzerindeki etkisi gibi hususların göz önünde bulundurulması gerektiği ifade edilmiştir.

Özel kastla işlenen suçlar, olası kastla işlenemez.^[173] Dolayısıyla, özel kastla işlenen bir suç olan halkı askerlikten soğutmanın, olası kastla işlenemeyeceği kanaatindeyiz.

Bir kişi askerlik yapan yeğenin askerlik sırasında maruz kaldığı kötü muamele nedeniyle Milli Savunma Bakanlığı'na bir dilekçe yazmıştır. Bu dilekçede, askerlerin ölüme gönderildiğini, nöbetleri nedeniyle uyuyamadıklarını, uykusuz şekilde araziye gönderildiklerini, mayınların, askerlerin ölmesi için özellikle imha edilmediğini, askerlerin kötü muamelelerle intihara sürüklendiklerini kaleme alıp; bu aksaklıkların düzeltilerek gerekli yardımın yapılmasını talep etmiştir. Açılan davada yerel mahkeme,^[174] halkı askerlikten soğutma suçundan beraat kararı vermiştir. Yargıtay, 2015 yılında beraat kararını onamıştır.^[175]

6. Suçun Ortaya Çıkış Biçimleri

Halkı askerlikten soğutma suçunun, neticenin doğalcı anlayışı bakımından, sırf hareket suçu; neticenin hukuki anlayışı bakımından, tehlike

[170] ODMAN Tefik, "Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü Bağlamında Halkı Askerlikten Soğutma Suçu", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Dergisi, C. 3, S. 5, 1995, s. 31.

[171] ARTUÇ, s. 1582.

[172] 9. CD, Esas No. 2014/710, Karar No. 2014/12383, T. 09.12.2014, <https://karararama.Yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/>. (Erişim Tarihi: 09.07.2021)

[173] SOYASLAN Doğan, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Yetkin Yay., Ankara, 2020, s. 438.

[174] Karar için bkz. ARTUÇ, s. 1583.

[175] 16. CD, Esas No. 2015/2420, Karar No. 2015/1716, T. 04.06.2015, <https://karararama.yargitav.gov.tr/YargitavBilgiBankasiIstemciWeb/>, (Erişim Tarihi: 09.07.2021).

suçu olduğunu ifade etmiştik. Sırf hareket suçlarına teşebbüs konusunda doktrinde görüş birliği bulunmamaktadır.^[176] Bir görüş,^[177] bu suçların teşebbüse elverişli olmadığını kabul ederken; bir diğer görüş,^[178] hareket parçalara bölünebildiği müddetçe teşebbüsü bu suçlar için de mümkün görmektedir. Pratikte gerçekleşmesi uzak bir ihtimal olmakla birlikte, hareketin parçalara bölünebilir olduğu her durum için halkı askerlikten soğutma suçuna teşebbüsün mümkün olduğu kanaatindeyiz.

Halkı askerlikten soğutma suçunun, teşvik veya telkin yoluyla işlenmesi, iştirake ilişkin bazı soruları akla gelmektedir. Suçun faili, ilgili başlıkta incelendiği için, burada iştirak kapsamında yalnızca, azmettiren ve yardım edenin sorumluluğu ele alınacaktır.

Suçta azmettirme, suç işleme kararı bulunmayan bir kişiye, suç işlemesi fikrinin telkin edilmesidir.^[179] Halkı askerlikten soğutma suçunun seçimlik hareketlerinden ilki, telkin etmedir. Dolayısıyla bir kimsenin, halkı askerlikten soğutma suçunun azmettirenini olabilmesi için, bir başka kimseyi, askerleri firara sevk edecek veya askerlik yapacakları bundan vazgeçirecek şekilde teşvik veya telkinde bulunması için telkin etmesi gerekmektedir. Ancak halkı askerlikten soğutma suçunun oluşması için, kişilerin firar etme veya askerlik yapmaktan vazgeçme neticesinin oluşması gerekmez. Azmettirenin sorumluluğunun doğabilmesi içinse suçun en azından teşebbüs aşamasında kalmış olması gerekmektedir.^[180] Şu durumda, halkı askerlikten soğutma suçuna azmettirmeden sorumluluğun doğması için, azmettirilenin, halkı askerlikten soğutma suçuna ilişkin hareketleri gerçekleştirmesi gerekir. Azmettirilenin, bu hareketleri gerçekleştirmemesi halinde kanaatimizce, bir soyut tehlike suçu olarak halkı askerlikten soğutma

[176] Görüş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ÖZOCAK Gürkan, Türk Ceza Hukukunda Suça Teşebbüs, Seçkin Yay., Ankara, 2018, s. 211-214.

[177] CENTEL Nur - ZAFER Hamide - ÇAKMUT Özlem, Türk Ceza Hukukuna Giriş, Beta Yay., İstanbul, 2020, s. 472.

[178] TOROSLU N. - TOROSLU H., s. 315; SOYASLAN, s. 346.

[179] DÖNMEZER Sulhi - ERMAN Sahir - BAYRAKTAR Köksal - KESKİN KIZIROĞLU Serap - ZAFER Hamide - MEMİŞ KARTAL Pınar - SINAR Hasan - ERMAN Barış - EROĞLU Fulya - ÖNOK Murat, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, C. II, Der Yay., İstanbul, 2019, s. 832

[180] MAHMUTOĞLU Fatih S., "Kusurluluk Prensibi Açısından Azmettirenin Ceza Sorumluluğu", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXIII, S. 1-2, 2005, s. 92.

suçuna azmettirmeye teşebbüsten sorumluluk doğmayacaktır.^[181]

Suçta iştirakin bir diğer biçimi yardım etmedir. Yardım etme, işlenecek suç için vasıta sağlama, suçun işlenmesi sırasında veya öncesinde yardım ederek işlenmesini kolaylaştırma şeklinde maddi nitelikte veya işlenecek suç için teşvik etme, suçtan sonra yardım etme vaadinde bulunma gibi manevi nitelikte olabilir.^[182] Halkı askerlikten soğutma suçunun diğer seçimlik hareketi teşvik etmedir. Şu durumda bir kişi, halkı askerlikten soğutma suçunu işlemek isteyen bir kişinin bu kararını, kendi fikirleriyle kuvvetlendirebilir; bu suçı işleyebileceği yolları gösterebilir; firar eden askerleri saklayabileceğini söyleyebilir. Bu kişinin, yardım niteliğinde iştiraktan sorumlu tutulabilmesi için, azmettirmede olduğu gibi, suçun en azından teşebbüs aşamasında kalmış olması gerekir.^[183]

İçtima bakımından, zincirleme suç hükümleri gündeme gelebilir. Zincirleme suçla ilişkin TCK md. 43/1 son cümle, mağduru belli bir kişi olmayan suçlarda zincirleme suç hükümlerinin uygulanacağını kabul etmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi halkı askerlikten soğutma suçunun mağduru, doktrindeki görüş ayrılığı doğrultusunda, toplum veya toplumu oluşturan bireyler olarak kabul edilebilir. Her iki görüş de ister mağdur, toplum; isterse mağdur, toplumu oluşturan bireyler olarak kabul edilsin, bu suçlara zincirleme suç hükümlerinin uygulanabileceği kanaatindedir.^[184] Bu bakımdan, mağdurunu toplum olarak belirlediğimiz halkı askerlikten soğutma suçu veya nitelikli hali, tek suç işleme kararı kapsamında, değişik zamanlarda, birden fazla kez işlenirse; söz gelimi, suçla ilişkin teşvik

[181] Doktrinde, tehlike suçlarına azmettirmenin teşebbüs aşamasında kalması halinin cezalandırılması, suçun koruduğu hukuki menfaatin önemli olduğu ve gerçekleşmesi durumunda sonuçları ağır olan suçlar için mümkün görülmektedir. Bkz. İNCİ Özen Zekiye, “Alman Ceza Kanunu m. 30/1 Perspektifinde Ceza Hukukunda Azmettirmeye Teşebbüs (Sonuçsuz Kalan Azmettirme)”, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 10, 2020, s. 969, dn. 200. Kanaatimizce halkı askerlikten soğutma, doktrinel ve yargısal boyutta, ifade özgürlüğü çerçevesinde düşünülen ve bu bağlamda gerekliliği dahi tartışmalı bir suç olarak; doktrinde savunulan bu görüşe uymayan bir suçtur.

[182] CENTEL - ZAFER - ÇAKMUT, s. 505.

[183] ÇELEN Ömer, Bir İştirak Şekli Olarak Yardım Etme (Asli Fail-Yardım Eden Ayrımı), Adalet Yay., Ankara, 2020, s. 139.

[184] Konuyla ilgili görüşler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ÖZEN Mustafa, Öğreti ve Uygulama Işığında Ceza Hukuku Genel Hükümler, Adalet Yay., Ankara, 2019, s. 933-935.

veya telkin, önce belli kişilere, akabinde başka kişilere gerçekleştirilir, sonra buna ilişkin ifadeler sosyal medya hesabında paylaşılırsa halkı askerlikten soğutma suçu bakımından zincirleme suç hükümleri uygulanacaktır.

Halkı askerlikten soğutma suçunun, seçimlik hareketli suç olduğu ifade edilmişti. Seçimlik hareketli suçlarda zamanda ve hedefte birlik bulunması kaydıyla, hareketlerden birden fazlası yapılsa dahi tek suç oluşur.^[185] Bu nedenle fail, hitap ettiği bazı kişileri teşvik bazı kişileri telkin etse de tek halkı askerlikten soğutma suçu oluşacaktır.

SONUÇ

Kişi hak ve özgürlükleri sınırlı sayıda değildir. Çağın gerektirdiği yeni durum ve şartlar, yeni hak ve özgürlükler ortaya çıkartır. Vicdani ret de bu bağlamda, temelleri çok eskiye dayanıyor olmakla birlikte, 21. Yüzyıl açısından artık varlığı tartışılmayacak bir temel insan hakkı haline gelmiştir. Pasifizm, sivil itaatsizlik gibi türleri ezelden beridir var olan; sağlıktan, eğitime pek çok farklı görünümüyle ortaya çıkabilen vicdani itirazın, vicdani ret görünümüyle, en ihtiyaç duyulan alanda, askeriyede kabul edilmemesi, içinde bulunduğumuz zamana uymamaktadır.

Çalışmada değinildiği üzere, vicdani ret kapsamında açılan davalarda AİHM, 2011 yılına kadar, işkence ve kötü muamele yasağı çerçevesinde değerlendirme yapmış; bu doğrultuda 2006 tarihli Ülke davasında işkence yasağından ihlal kararı vermiştir. 2011 tarihli Bayatyan kararıyla yeni bir içtihat oluşturan AİHM, vicdani ret kapsamında açılan davaların, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü uyarınca incelenmesi gerektiğini belirleyerek; 2012 tarihli Tarhan ve Savda davalarında bu kapsamda ihlal kararı vermiştir. Bu açıdan denebilir ki AİHM'in yerleşik içtihadıyla vicdani ret, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü uyarınca AİHS'e dahildir.

Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile Amerika Birleşik Devletleri, bu konuda tam bir mutabakata varmışçasına ya profesyonel orduya geçmiş ya zorunlu askerlik yanında vicdani ret hakkı tanımış yahut bu ikisinin yanında alternatif sivil hizmet seçeneğini yıllar önce sunmuşlardır.

Türkiye'de vicdani ret kabul edilmediği gibi, zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılması da henüz gündeme gelmemiştir; ancak çalışmada bahsi geçen sağlık yeteneği yönetmeliğine ilişkin açık ve örtülü hukuka aykırı-

[185] YALÇIN SANCAR, s. 250; ÖZBEK Veli Özer - DOĞAN Koray - BACAKSIZ Pinar, Ceza Genel Hukuku (Temel Bilgiler), Seçkin Yay., Ankara, 2020, s. 148.

lıklar değiştirilerek uygulamada belli ölçüde iyileştirmeye gidilmiştir. Bezer şekilde, 1927 yılından beri uygulanan Askerlik Kanunu'nun 2019 yılında mülga edilerek yerine yeni Askerlik Kanunu'nun kabul edilmesi, kanun koyucunun, askerlik konusunda değişiklik yapma arzusunu gösterir niteliktedir.

Her ne kadar eskiye nazaran bir iyileşme olduğu söylene de bedelli askerlik, LGBTİ+ askerliği, vicdani ret ve askerliğin kendisine ilişkin sorunlar varlığını sürdürmektedir. “Her Türk, asker doğar ” miti, artık vadesini tamamlamış bir inanıştır ve kimse, asker doğmuş olmaya zorlanamaz. Her şey bir yana, her devletin kendine ait bir ordusu bulunmaktadır; asker doğduğunu düşünen, askerlik yapma arzusu bulunan her vatandaş, hayatını tıpkı bir avukat, doktor veya mühendis gibi bir meslek çeşidi olarak askerlik yaparak idame ettirebilme hakkına sahiptir. Bu durumda asker doğmadığına inanan kişilerin, orduya zorla alınmasında, toplumun, devletin ve ordunun, hiçbir faydası bulunmamaktadır. Dünyadaki eğilim de bu yöndedir. Bu nedenle zorunlu askerlik uygulamasından vazgeçilmesi; uygulamaya devam edilmesi durumunda, vicdani retçi statüsünün tanınması; vicdani redde dair bir düzenleme yapılmak istenmiyorsa, tüm askerlik yükümlülerine askerliğe alternatif sivil hizmet seçeneğinin sunulması gerekmektedir.

Halkı askerlikten soğutma suçu, vicdani retle yakından ilintilidir ve bu hükümden suç şüphesi altına girenler, çoğunlukla vicdani retçilerdir. Bu nedenle suçun unsurları, vicdani retle ilgili verilen bilgiler ve değinilen AİHM içtihatları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, 2013 yılında yapılan değişikliklerle suçtan, propaganda yapma hareketinin kaldırılması, kanuni tipin daralarak suçun oluşumunun zorlaşmasına ve kişilerin ifade özgürlüğü alanının genişlemesine sebep olduğu için yerindedir. Bu haliyle vicdani ret sunma veya vicdani retçi olmamakla birlikte vicdani ret taraftarı olma, bunu destekleyen ifadeler kullanma, basın yayın yoluyla buna ilişkin paylaşımlar yapma, halkı askerlikten soğutma suçunu oluşturmamaktadır. Bu durum, genel olarak kişi hak ve özgürlüklerinin alanının genişletilmesi bakımından bir adım oluşturması yanında; vicdani ret düşüncesinin gelişimi açısından da önemlidir. Zira, düşünce ve talepler paylaşıldıkça görünür hale gelecektir.

Suç, özel kastla işlenebilen bir soyut tehlike suçudur. Hareket, bir kişide askere gitmemeye veya askerden kaçmaya yönelik düşünce oluşturulması veya kişide mevcut fikrin desteklenmesiyle oluşmaktadır. Suçun maddi unsurunun düşünceler üzerinden gerçekleşmesi, AİHS m. 10 ifade

özgürlüğü; Anayasa m. 25 düşünce ve kanaat hürriyeti ile m. 26 düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti çerçevesinde değerlendirme yapmayı zorunlu kılmaktadır. Nitekim halkı askerlikten soğutma suçuna ilişkin, çalışmada paylaşılan kararlarda da mahkemelerin bu özgürlükler üzerinden hüküm verdiği görülmektedir.

Çalışmada yer verilen kararlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 2013 değişikliği öncesi, yerel mahkemelerin, halkı askerlikten soğutma suçunun oluştuğuna yönelik hükümler verdiği ve Yargıtay'ın da çoğunlukla bunları onadığı görülmektedir.

Halkı askerlikten soğutma suçuna ilişkin ulaşılan çok fazla karar olmamakla birlikte erişilebilen ve çalışmanın uygun başlığında yer verilen kararlar, kronolojik sıralamayla şu şekilde özetlenebilir:

Mülga TCK uyarınca iki farklı davada hüküm verilen halkı askerlikten soğutma suçu cezasına 2006 yılında AİHM Ergin ve Düzgören davalarında, söylemlerin şiddet içermemesi nedeniyle ifade özgürlüğü kapsamında kaldığından bahisle ihlal kararı vermiştir.

2008 yılında yeni TCK'nın 2013 değişikliği öncesi, halkı askerlikten soğutma suçundan yerel mahkeme tarafından verilen hüküm Yargıtay'ca onanmış; 2016 yılında bu hükme, Savda Kararı'yla AİHM tarafından *Ergin ve Düzgören* kararlarındaki içtihat yönünde ihlal kararı verilmiştir.

2009 yılında halkı askerlikten soğutma suçundan verilen hüküm, Yargıtay tarafından bozulmuş; 2011 yılında bir kovuşturmaya yer olmadığı kararı; 2012 ve 2013 yıllarında yerel mahkemelerce beraat kararları verilmiştir. 2014 yılında verilen bir beraat kararı, Yargıtay'ca onanmıştır.

Bu bağlamda denilebilir ki, 2006'dan bu yana, halkı askerlikten soğutma suçundan hüküm verilen ve Yargıtay'ca onanan kararlarda, AİHM tarafından, şiddet içermediği müddetçe ifade özgürlüğünün var olduğu gerekçeyle ihlal kararı verilmektedir. AİHM'in bu konudaki içtihadı nettir. Buna binaen devam eden yıllarda, aynı gerekçeyle, yerel mahkemelerin çoğunlukla beraat kararı verdiği; suçun oluştuğu gerekçeyle hüküm veren yerel mahkeme kararlarının Yargıtay'ca ağırlıklı olarak ifade özgürlüğü bağlamında bozulduğu görülmektedir. Buna göre, halkı askerlikten soğutma suçu bakımından yerel mahkemeler ve Yargıtay'ın, AİHM içtihatlarına uyduğu, ifade özgürlüğünü geniş yorumladığı; bunun sonucu olarak halkı askerlikten soğutma suçunun uygulamada çok fazla yer işgal etmediği söylenebilir.

KAYNAKÇA

AKGÜL Ferda: “*Aklını ve Vicdanını Kullananlara Mektup*”, 2020, <https://giresungazete.net/aklini-ve-vicdanini-kullananlara-mektup/>, (Erişim Tarihi: 03.12.2020) .

AKYİĞİT Ercan: “*Bedelli Askerlikte Son Durum*”, Terazi Hukuk Dergisi, C. 15, S. 163, 2020, s. 538-545.

AKYÜREK Salih: Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2010.

ALKAN Hilal - ZEYBEK Sezai Ozan: “*Citizenship and Objection to Military Service in Turkey*” in Routledge Handbook of Global Citizenship Studies, Taylor&Francis Group, London and New York, 2014, s. 466-476.

ALTINAY Ayşe Gül: “*Künye Bellemeyen Kezbanlar: Kadın Redçiler Neyi Reddediyorlar?*” içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 113-133.

ALTINAY Ayşe Gül: “*Tabulaşan Ordu, Yok Sayılan Militarizm Türkiye’de Metodolojik Militarizm Üzerine Notlar*”, 2009, s. 1245-1257, <http://research.sabanciuniv.edu/13503/1/TabulasanOrdu.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.11.2020).

ALTINAY Ayşe Gül - BORA Tanıl: “*Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik*”, 2002, s. 140-154, <http://research.sabanciuniv.edu/984/1/OrduMilitarizmveMillivetcilik.pdf>. (Erişim Tarihi: 03.12.2020).

AMERİKAN PSİKİYATRİ BİRLİĞİ: DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı (Çev. Ertuğrul KÖROĞLU), Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2013.

ARNESON Richard J. - SHAPIRO Ian: “*Democratic Autonomy and Religious Freedom: A Critique of Wisconsin v. Yoder*”, Political Order, American Society for Political and Legal Philosophy, Vol. 38, 1996, s. 365-411.

ARSLAN ERTÜRK Arzu: “*7146 Sayılı Kanunla Yapılan Yeni Bedelli Askerlik Düzenlemesi ve Düşündürdükleri*”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, C. 25, S. 2, 2019, s. 781-807.

ARTUÇ Mustafa: Pratik Türk Ceza Kanunu, Adalet Yay., Ankara, 2019.

ASKEVIS LEHERPEUXA Françoise - DE LA CHENELIEREA Marie - BALEIGEA Antoine - CHOUCHANEA Sarah - JEANNE MARTINC Marie - ROBLES GARCIAE Rebeca - FRESANE Ana - QUACHA Alexandre - STONAA Anne Claire - REEDE Geoffrey - ROELANDTA Jean Luc: “*Why and How to Support Depsychiatrisation of Adult Transidentity in ICD-11: A French Study*”, European Psychiatry, Vol. 59, 2019, s. 8-14.

ATAÇ Ömer - AKER Alp: “*Aşı Karşıtlığı*”, Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, S. İlkbahar, 2014, s. 42-47.

BAŞKENT Can: Vicdani Ret Açıklamaları Almanacağı (1989-2010), Propaganda Yay., 2011. BAŞKENT Can: Vicdani Ret Yazıları, Federe Yay., İstanbul, 2010.

BOYLE Kevin: “*Uluslararası Hukukta Vicdani Ret ve Osman Murat Ülke Davası*” (Çev. Defne ORHUN), içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 273-289.

BRÖCKLING Ulrich: “*Çarklardaki Kum? 21. Yüzyılın Başında Vicdani Ret*” (Çev. Osman Murat ÜLKE), içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 69-78.

CEBRE Ayvaz: “*Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak Haber Verme Hakkı*”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, S. 7, 2016, s. 287-319.

CENTEL Nur - ZAFER Hamide - ÇAKMUT Özlem: Türk Ceza Hukukuna Giriş, Beta Yay., İstanbul, 2020.

ÇAKSU Ali: “*Aristoteles ve Adil Savaş Çağrısı*”, Felsefe Dünyası, C. 2, S. 54, Ankara, 2011, s. 53-70.

ÇELEN Ömer: Bir İştirak Şekli Olarak Yardım Etme (Asli Fail-Yardım Eden Ayrımı), Adalet Yay., Ankara, 2020.

ÇETİN Nagihan: “*Türk Töresinde Askerliğin Yeri ve Türkiye’de Askerliğe Bakış Açısında Meydana Gelen Değişmeler*”, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 1, 2018, s. 161175.

ÇINAR Özgür Heval: “*Avrupa Konseyi Ülkelerinden Vicdani Ret Hakkına Genel Bir Bakış*” içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 235-246.

ÇINAR Özgür Heval: “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde, Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Vicdani Ret”, TBB Dergisi, S. 72, 2007, s. 106, s. 94-108.

DAVIES Dominic: “Cinsel Yönelim” (Çev. Gökçe Elif SARIDOĞAN), 2012, s. 1-6, http://www.pinktherapy.com/portals/0/downloadables/Translations/TUR_SexualOrientation.pdf (Erişim Tarihi: 04.12.2020).

DEMİR Hande Seher: “Vicdani Ret Hakkı”, Ankara Barosu Dergisi, S. 4, 2011, s. 241-283. DEMİRAĞ Fahrettin: Türk Ceza Kanunu’nun Genel Hükümleri Işığında Askeri Ceza Kanunu, Seçkin Yay., Ankara, 2020.

DÖNMEZ Gökhan: “Demokrasi İndeksine Göre (2018) Bazı Dünya Ülkelerindeki Vicdani Ret Uygulama Örnekleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 21, Özel Sayı, 2019, s. 1681-1709.

DÖNMEZ Volkan - DÖNMEZ Gökhan: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Türkiye’nin Vicdani Ret Pratiği, Adalet Yay., Ankara, 2018.

DÖNMEZER Sulhi - ERMAN Sahir - BAYRAKTAR Köksal - KESKİN KIZIROĞLU Serap - ZAFER Hamide - MEMİŞ KARTAL Pınar - SINAR Hasan - ERMAN Barış - EROĞLU Fulya - ÖNOK Murat: Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, C. II, Der Yay., İstanbul, 2019.

DRESCHER Jack: “Out of DSM: Depathologizing Homosexuality”, Behavioral Sciences, Vol. 5, N. 4, Switzerland 2015, s. 565-575.

DURGUN Doğu: “Ses, Sessizlik ve Politik Faillik: Türkiye’de ve İsrail’de Antimilitarizmin Cinsel Politikası”, Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar Dergisi, S. 39-40, 2020, s. 57-76. EREN Abdurrahman: “Türk Hukukunda Vicdani Red”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 61, S. 3, 2006, s. 103-130.

ESMER Barış: Türkiye’de ve Dünyada Vicdani Ret, Propaganda Yay., 2012.

GÖKTÜRK Gülay: “Vicdani Redde Hayır!”, Bugün Gazetesi, 2006, <http://www.habervitrini.com/gulav-gokturkten-vicdani-redde-havir/713832#>. (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

GÜNER Agah Oktay: “Ordumuz ve Acı Gerçekler”, 2017, <https://www.venicagazetesi.com.tr/ordumuz-ve-aci-gercekler-43334vv.htm>. (Erişim Tarihi: 03.12.2020).

GÜRCAN Ertuğrul Cenk: “Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret: Bir İnsan Hakkı (mı)?”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 62, S. 1, 2007, s. 89111.

GÜRGEN Haluk, “Propaganda”, Kurgu Dergisi, C. 8, S. 2, 1990, s. 135-157.

GÜZEL Hasan Celal: “Bedelli Askerlik Yanlıştır”, 2011, <https://www.sabah.com.tr/vazarlar/guzel/2011/11/05/bedelli-askerlik-vanlistir>. (Erişim Tarihi: 03.12.2020).

HAFIZOĞULLARI Zeki: “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin tarafı olduğu İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinde Laiklik, Düşünce, Vicdan ve Din Hürriyeti”, Ankara Barosu Dergisi, C. 1, 2012, s. 165-175.

HAFIZOĞULLARI Zeki - ÖZEN Muharrem: Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, US-A Yay., Ankara, 2018.

İŞIKLAR Celal: Dünyada ve Türk Hukukunda Zorunlu Askerlik ve Vicdani Ret, Adalet Yay., Ankara, 2011.

İŞIKLAR Celal: “Günümüz Türkiye’sinde Ordunun Askeralma Sisteminin Korunması Meselesi ve Milli Devlet (Ulus-Devlet) Anlayışı ile İlgisi”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 1-2, 2008, s. 797-822.

İNCİ Özen Zekiye: “Alman Ceza Kanunu m. 30/1 Perspektifinde Ceza Hukukunda Azmettirmeye Teşebbüs (Sonuçsuz Kalan Azmettirme)”, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 10, 2020, s. 913-980.

İLHAN Suat: “Askerliğin Kültürümüzdeki Yeri”, Erdem, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, C. 5, S. 14, s. 349-363.

KARAN Ulaş: Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasası, On İki Levha Yay., İstanbul, 2017.

KATOĞLU Tuğrul: “Ceza Hukukunda Suçun Mağduru Kavramının Sınırları”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 61, 2012, s. 657-693.

KIRIT Emrah - GÜNEL Reşat Volkan: Ulusal ve Uluslararası Hukukta Vicdani Ret, Türkiye’nin Hukuk Sorunları: 1, İstanbul, 2006.

KUTLU Hüseyin Haydar - ALTINDIŞ Mustafa: “Aşı Karşıtlığı”, Flora Dergisi, C. 2, S. 23, 2018, s. 47-58.

LIPPMAN Matthew: “The Recognition of Conscientious Objection to Military Service as an International Human Right”, California Western International Law Journal, Vol. 21, N. 31, 1990, s. 31-66.

MAHMUTOĞLU Fatih S.: “Kusurluluk Prensibi Açısından Azmettirenin Ceza Sorumluluğu”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXIII, S. 1-2, 2005, s. 57-112.

MAHMUTOĞLU Fatih S.: “Kusurluluk Prensibi Açısından Azmettirenin Ceza Sorumluluğu”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXIII, S. 1-2, 2005, s. 57-112.

MIZRAK Dilan: Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.

MOSKOS Charles C. - CHAMBERS II John Whiteclay: “The Secularization of Conscience”, in The New Conscientious Objection From Sacred to Secular Resistance, Oxford University Press, 1993, s. 3-20.

MUTLU Erdem İlker: “Uluslararası Hukuk ve Vicdani Ret I: Ruhani İnanç-Kamusal Yükümlülük Dengesinde Vicdani Ret Ulusal Sorunsalının Uluslararasılaşması”, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 1, s. 27-48.

NAL Sabahattin: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 57, S. 4, 2002, s. 65-93.

NAL Sabahattin: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda Vicdani Ret”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 7, S. 13, 2010, s. 253-274.

NİŞANCI Şükrü: Sivil İtaatsizlik: İyi Vatandaş Olmak Mı İyi İnsan Olmak Mı?, Etkileşim Yay., İstanbul, 2013.

ODMAN Tevfik: “Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü Bağlamında Halkı Askerlikten Soğutma Suçu”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Dergisi, C. 3, S. 5, 1995, s. 22-33.

O'NEIL Mary Lou - ALTUNTAŞ Deniz - KESKİN Alara Şevval: Yasal Ancak Ulaşılabilir Değil: Türkiye'deki Kamu Hastanelerinde Kürtaj Hizmetleri - 2020, Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi, 2020.

ÖKÇESİZ Hayrettin: Sivil İtaatsizlik, Afa Yay., İstanbul, 1994.

ÖZBEK Veli Özer - DOĞAN Koray - BACAKSIZ Pınar: Ceza Genel Hukuku (Temel Bilgiler), Seçkin Yay., Ankara, 2020.

ÖZDEMİR Mehmet Lütfü: “İslam ve Militarizm”, 2014, <https://vicdaniret.org/islam-ve-militarizm-m-lutfu-ozdemir/>, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

ÖZDEMİR Nadire: “AİHM Büyük Daire Bayatyan/Ermenistan Davası”, Ankara Barosu Dergisi, S. 3, 2011, s. 211-246.

ÖZEN Mustafa: Öğreti ve Uygulama Işığında Ceza Hukuku Genel Hükümler, Adalet Yay., Ankara, 2019.

ÖZGENÇ İzzet: Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Yay., Ankara, 2020.

ÖZGÜN Cengiz: “Türkiye'nin Askerlik Sisteminin Tarihsel Süreç Bağlamında İncelenmesi”, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 4, 2017, s. 51-90.

ÖZCAK Gürkan: Türk Ceza Hukukunda Suça Teşebbüs, Seçkin Yay., Ankara, 2018. SANCAR Serpil: “Vicdani Ret ve Eril Şiddet” içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 135-142.

SCHNEIDER Friedhelm: “Vicdani Ret Hakkında Avrupa Standartları ve Alternatif Hizmet” (Çev. Mayıs İnan ARU) içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 267-272.

SEMİZ Yasemin: Türk Hukukunda ve Karşılaştırmalı Hukukta Vicdani Ret, Seçkin Yay., Ankara, 2010.

SERT Gürkan: “Örnek Vakalar ile Üreme Sağlığı ve Cinsel Sağlık Hakları ile İlgili Etik-Hukuksal İkilemler” içinde II. Tıp Hukuku Günleri Adli Jinekoloji ve Obstetrik, İstanbul, 2012, s. 105-116.

SEVGİLİ Ebru: Sosyolojik Kuramda Yapı-Fail Sorunu ve Vicdani Ret, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015.

SEVİNÇ Murat: “*Türkiye’de ve Batı Demokrasilerinde Vicdani Ret, Zorunlu Askerlik ve Kamu Hizmeti Seçeneği*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 61, 2006, s. 297-322.

SOYASLAN Doğan: Ceza Hukuku Genel Hükümler, Yetkin Yay., Ankara, 2020.

SPECK Andreas: “*Dünyada Çağdaş Red ve Red Hareketlerinin Ana Hatları: Savaş Karşısı Uluslararası Hareket İçinde Red*”, Birikim Dergisi, S. 207, 2007, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-207-temmuz-2006-sayi-207-temmuz-2006/2390/dunyada-cagdas-red-ve-red-hareketlerinin-ana-hatlari-savas-karsiti-uluslararasi-hareket-icinde-red/6001>, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

SPECK Andreas: “*Support Antimilitarists in Turkey*”, The Broken Rifle, No. 76, 2007, https://www.wri-irg.org/sites/default/files/public_files/br76-en.pdf. (Erişim Tarihi: 04.12.2020).

TOKER Nilgün: “*Vicdani Red, Sivil İtaatsizlik ve Antimilitarizm: İtaat Etmeme ve Direnme*” içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 79-93.

TOROSLU Nevzat: Cürümlerin Tasnifi Bakımından Suçun Hukuki Konusu, AÜHFY, No. 273, Sevinç Mat., Ankara, 1970.

TOROSLU Nevzat - TOROSLU Haluk: Ceza Hukuku Genel Kısım, Ankara, 2019. ÜSTERCİ Coşkun - YORULMAZ Uğur: “*Türkiye’de Vicdani Ret*” içinde Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 217-231. YALÇIN SANCAR Türkan: “*Yeni Türk Ceza Kanunu’nda ‘Zincirleme Suç’*”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 70, 2007, s. 244-259.

YILMAZ Ejder: Hukuk Sözlüğü, Yetkin Yay., Ankara, 2005.

YILMAZ Halit: “*Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Savunma Hizmeti*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 54, S. 4, 2004, s. 375-430.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

<https://bianet.org>

<http://www.diken.com.tr>

<https://birikimdergisi.com>

<https://www.echr.coe.int>

<https://books.google.com.tr>

<https://www.haberturk.com>

<https://giresungazete.net>

<http://www.habervitrini.com>

<https://hudoc.echr.coe.int/>

<https://www.hurriyet.com.tr>

<https://icd.who.int>

<http://www.kararlarveni,anavasa.gov.tr>

<http://ihuam.ankara.edu.tr>

<https://www.kazanci.com.tr/>

<https://kaosgl.org>

<https://www.mevzuat.gov.tr/>

<https://karararama.vargitav.gov.tr>

<https://www.millivet.com.tr>

<https://legalbank.net/>

<http://www.pinktherapv.com>

<http://research.sabanciuniv.edu>

<https://www.resmigazete.gov.tr/>

<https://serkancengiz.av.tr>

<http://www.radikal.com.tr>

<https://supreme.justia.com>

<https://www.resmigazete.gov.tr/>

<https://vicdaniret.org>

<https://www.sabah.com.tr>

<https://www.anavasa.gen.tr>

<https://www.stgm.org.tr>

<https://www.bbc.co.uk>

<https://www.turcademv.com/tr>

<https://www.birgun.net>

<https://www.wri-irg.org>

<https://www.demokrathaber.org>

<https://www.venicaggazetesi.com.tr>